

A 20. SZÁZADI BIBLIATUDOMÁNY ÉSZAK-AMERIKÁBAN

Folytatás az előző számból

A BRIT KORSZAK (1916–1945)

Az első világháború következményeként Amerikából senki sem akart többé külföldre menni, legfeljebb csak a Brit-szigetekre, különösen Oxfordba és Cambridge-be. A német és a brit biblikusok között alapvető szemléleti különbség, hogy a németeket a filozófiai megközelítés és a történetiség kérdései, a brit kutatókat elsősorban a filológia és az archeológia érdekelték. A filozófiai megközelítést és a bibliai hermeneutikát más szempontok szerint művelték, mint német kollégáik. A történeti filológia művelése közben jobban építettek a papirologiai¹ bizonyítékokra, mint a történelemfilozófiai elméletekre. Az észak-amerikai egyetemek teológiai fakultásai jobban igazodtak az utóbbi nézetekhez, mint a német gondolkodáshoz.

Ebben az időszakban a vallási koncepciók kutatása átrendeződött, a hangsúly egyre inkább átterelődött az általános Hegel-féle idealizmus filozófiai koncepciójáról a tudományos kritériumokra. Ez a változás széles körben elterjedt, de leginkább Nagy-Britanniában, ahol hangsúlyozták a tudományos filológiát és a történelmet, a szociál- és kultúrtörténetet és a bibliai archeológiát. Robert M. Grant (1917–) hangsúlyozta az archeológiát és a paleontológiát, idegenkedett a filozófiától és a filozófiai teológiától

¹ A papirologia 1890-től számít önálló tudománynak. Az amerikai papirologiai társaságot (ASP) 1961-ben alapították a görög és latin papiruszok gyűjtésére és kutatására. A társaság támogatta és bátorította a kutatást ezen a területen, valamint a tanítási módszertant is. Az ASP a kiadója az egyetlen észak-amerikai szakmai folyóiratnak ezen a területen: *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* (BASP). Ők adják ki *American Studies in Papyrology* címmel a monográfiákat is, valamint alkalmi különkiadásokat: *BASP*. Az ASP évente tart összejöveteleket, választja meg vezetőségét, ad számot gazdálkodásáról és dönt a kutatás támogatásáról. Az ASP támogatja a „*Papyrology and Early Christian Backgrounds*” kutatói csoportot és a *Society of Biblical Literature* kiadványát is. Az archeológusok által feltárt papiruszok jól őrzött körülmények között találhatóak kitűnő gyűjteményben például Egyiptomban, de pl. a híres Oxyrhynchus papiruszt az Oxfordi Egyetemen őrzik. Ezen kívül Heidelberg, a Columbia Egyetem, a Michigan Egyetem és Osztrák Nemzeti Könyvtár, továbbá a californiai Berkeley Egyetem is őriz nagyobb papiruszgyűjteményeket.

(1968). Ő egyébként az 1950-es években gyászolta a biblikus teológiának azon részét, amely egzisztenciális alapú volt.

Nem véletlen, hogy számos biblikus az angol tudományelméleti vonalat követte. Ehhez járult még az is, hogy egyre nagyobb idegenkedés alakult ki Németországgal szemben. Nem túl sok német kutatók hívtak meg az USA-ba vagy a Johns Hopkins Egyetemre, összevetve a korábbi idősokkal (pl. Paul Haupt 1858–1926), viszont számos brit kutatónak ajánlottak fel helyet az Egyesült Államokban, többek között Kirsopp Lake-nek (1872–1946)² is, aki Oxfordban tanult, majd leideni tanárság után 1914-ben a Harvardon szerzett nevet magának, jeles szövegkritikusként tisztelték, illetve archeológiai feltárásokat is folytatott a II. világháborúig. Köztudott, hogy az Újszövetség 1. szövegcsaládját róla nevezték el.

Hasonló típusú kutatónak számít Frederick John Foakes-Jackson (1855–1941), aki 4–5 évig tanult Cambridge-ben, a Jesus College-ban, majd 1895–1916 között dékán is volt. Legfontosabb tanárai a Cambridge-i triumvírek. J. B. Lightfoot, Henry Melvill Gwatkin és F. J. A. Hort, valamint Henry Barclay Swete és Robert Sinkler. Már 61 éves volt, amikor New York-ban az *Union Theological College*-ben kezdett egyháztörténetet tanítani, nyugdíjazásáig, 1933-ig itt működött. Legismertebb négykötetes művét³ a kereszténység kezdeteiről írta, de készített kommentárt az Apostolok Cselekedeteiről is.

Szintén a kor jelentős kutatója James Moffatt (1870–1944), aki Glasgowban tanult, feltűnt Oxfordban és az United Free Church College Glasgow-ban, majd a *Union Theological Seminary*-ban kezdett tanítani 1927-ben. A. D. Nock (1902–1963) Cambridge-ben szerezte a MA diplomáját, majd a Harvardra ment 1930-ban. Ekkor kezd közelíteni egymáshoz az észak-amerikai és a kanadai bibliai tudományosság. Ugyanis ebben az időszakban számos, a Brit-szigetektől származó professzor kezdett el tanítani kanadai szemináriumokban is. Ezek közül két professzor tűnt fel később a Union Theological Seminary-ban, New Yorkban: E. F. Scott (1868–1941) és James D. Smart (1808–1982). Számos észak-amerikai tanult az Egyesült Királyságban.

Ezek a professzorok jelentősen előrelendítették a hellenizmus kutatását is. Erwin Ramsdell Goodenough (1893–1965)⁴ 1923-ban Oxfordban szerzett doktorátust és

2 The Text of the New Testament, London 1900, 194310., Texts from Mount Athos, Studia Biblica et Ecclesiastica, 5 (Oxford 1903), pp. 89–185., The Historical Evidence for the Resurrection of Jesus Christ, London: Williams & Norgate; New York: G.P. Putnam's, 1907., The Early Days of Monasticism on Mount Athos (Oxford 1909), The Text of the New Testament (London 1900), Earlier Epistles of St. Paul, their motive and origin, London 1911., The Codex Sinaiticus, 1–2 vols., 1911–1922.

3 History of the Christian Church from the Earliest Times to the Death of Constantine, A.D. 337 (Cambridge: J. Hall & Son, 1891). Művét többször is átdolgozta és kiegészítette: History of the Christian Church from the Earliest Times to A.D. 461, 7th ed. (New York: George H. Doran, 1924), Christian Difficulties in the Second and Twentieth Centuries: A Study of Marcion and his Relation to Modern Thought, Hulsean Lectures 1902–1903 (Cambridge: W. Heffer, 1903), The Biblical History of the Hebrews (Cambridge: W. Heffer, 1903). The Biblical History of the Hebrews to the Christian Era, 4th ed. (Cambridge: W. Heffer, 1924).

4 The Theology of Justin Martyr. 1923., The Jurisprudence of the Jewish Courts in Egypt. 1929., The Mystic Gospel of Hellenistic Judaism. 1935., The Politics of Philo Judaeus, with a General Bibliography of

kezdt tanítani a Yale Egyetemen. Szakterülete, a görög kultúra hatása judaizmusra, illetve a hellenista judaizmus.

Egyre több zsidó tudós települt át Amerikába és ezzel erősödött a judaisztikai kutatás is. Amos N. Wilder (1895–1991), aki a Brüsszeli Egyetemen (1920–1921) majd Oxfordban tanult (1921–1923), oktatási karrierjét a Harvardon fejezte be. H. L. Ginsberg (1903–1990) a *Jewish Theological Seminary*-ban tűnik fel 1936-tól, jóllehet Montreálban született és PhD. fokozatot a London Egyetemen szerzett.

Bibliai archeológia Amerikában

A bibliai archeológia máig ható nagy tekintélyei is a brit korszak kutatói közül kerültek ki. Albright iskolája az ószövetségi archeológiai tanulmányokban jellemző példának számít az észak-amerikai tudós világban. Jóllehet Willam Foxwell Albright (1891–1971)⁵ nem tanult Angliában, mégis az ő feltevései számítanak az amerikai-brit empirizmus kiindulásának. Életrajza a következő képen vázolható. Eredetileg metodista lelkész és régész, valamint cserép-szakértő volt. Misszionárius szülőktől származott. 1913-ban PhD-fokozatot szerzett a Johns Egyetemen, 1929–1959 között itt oktatott. Az amerikai Keleti Kutatás Intézetének igazgatója lett és ásatásokat végzett Jeruzsálem mellett Tumulus 1–2.-ben, ahol egy júdai király emlékművét tárta fel 1923-ban. Ásatásokat végzett Tell Beit Mirsim-ban, Hebron mellett 1926–1932 között, ez alapján állította, hogy József honfoglalása valós történeti esemény és ezt a helyet azonosította a kánaánita Debir városával, amelyről a Biblia többször beszélt. Iskolája számos hasonlóan híres tanítványa – George Ernest Wright, Moore Cross és David Noel Freedman – által vált híressé. Jelentősek az észak-szemita feliratokról készült tanulmányai. Kiállt amellett, hogy Ábrahám, Izsák és Jákob valóságos történeti alakok és a róluk szóló tudósításoknak valós életrajzi gyökerei vannak. Véleménye szerint a Teremtés könyve történeti adatai nagyjából hitelesnek tekinthetők. Az egyik leghíresebb felfedezése és munkája a Holt-tengeri tekercsek azonosítása, valamint Palesztina archeológiájáról írt átfogó monográfiája. I. Sosenk egyiptomi király uralkodási idejét Kr. e. 945–940 közötti időszakra tette és azonosította a Bibliában Sisáknak nevezett uralkodóval. Jó kapcsolata volt a brit tudósokkal, főleg H. H. Rowley-el (1890–1969) és D. Winton Thomas-szal (1901–1970), ugyanakkor tisztelte a német kollégákat is, amikor azt a véleményét hangoztatta, hogy Albrecht Alt (1883–1956) és Martin Noth (1902–1968), sokkal fontosabb intellektuális értéket képvisel, és méltatlan, hogy őket Észak-Amerikában sokan lenézik. Ezzel szemben ő épített a fentiek tudományos személetére amint az H. F. Hahn írta: *„Ez az aprólékos figyelem a technikai részletekre, és a hite az empirikus és statisztikus módszerben visszatükröződik az amerikai praktikus szemléletben. Először, az amerikai*

Philo. 1938., An Introduction to Philo Judaeus. 1940., Jewish Symbols in the Greco-Roman Period. 1953-tól éveken keresztül számos kötet. Toward a Mature Faith. 1955

5 Gazdag publikációs listájának legjelentősebb művei: Yahweh and the Gods of Canaan: An Historical Analysis of Two Contrasting Faiths (1968), The Archaeology of Palestine: From the Stone Age to Christianity (1949/rev.1960)

ásatók és az ő intézményeik szponzorai vezették be a modern technikát az archeológiai kutatásba. Ők változtatták az archeológiát egy speciális tudománnyá, amely konkrét adatokkal foglalkozik és építik az evidenciát konkrét objektumokra. (Hahn 188).

Nem szabad elfelejteni, hogy az amerikai kutatóintézetek sokkal erősebb pénzügyi alapokkal rendelkeztek, mint az európaiak, a németek vagy a franciák. 1918-ban az első világháború után Albright mint „Thayer Fellow” alapította meg az amerikai orientális kutatóiskolát Jeruzsálemben. 1921-ben ő lett az igazgatója ennek az iskolának, és ezt a hivatalát 1929-ig töltötte be. Ekkor átadta W. W. Spencer szemita nyelvész professzornak a Johns Hopkins Egyetemről. Az intézet legjelentősebb újdonsága, hogy itt kezdődött meg az első nagyszabású kísérlet a közel-keleti kutatásban a vallástörténeti iskola meghaladására. Sőt, Albright munkájával kezdődött az archeológia felhasználása a kereszténység kezdeteiről folyó kutatásokban, a *From the Stone Age to Christianity* című munkájával. Ebben a könyvben Albright archeológiai és történeti adatokat vetett össze, hogy megrajzolja Izrael hitének fejlődését. Ez a fejlődési kép jelentősen eltért a korábbi német tudós, Julius Wellhausen (1844–1918) hasonló igényű rekonstrukciós kísérleteitől. Ennek egyik oka, hogy Albright eltávolodott a hagyományos vallástörténeti sémáktól, miszerint a politeizmusból henoteizmus, és abból pedig a monoteizmus fejlődött ki. Amellett érvelt, hogy a monoteizmus Izrael korai hitében is jelen volt. Ebből a szemszögből „szemléletmódunkat a történelemről meghatározza... ugyanaz a logikai alapelv induktív, deduktív és statisztikai elvek, amelyek egyébként a természettudományi következtetések kontrollja is.”

Albright tanítványai fektették le az amerikai Ószövetség-kutatás alapjait a II. világháború utáni időktől egészen napjainkig, ezen a főcsapáson folyt a kutatás egészen az 1970-es évekig.

Albright tanítványai közül meg kell említeni George Ernest Wright-ot (1909–1974), akinek tudományos karrierjét a következőképpen foglalhatjuk össze. Teológiai tanulmányait a Wooster College-ban kezdte, ahol baccalaureátus végzettséget szerzett 1931-ben. Biblikus doktorátusát a McCormick Teológián szerezte 1934-ben. Ezt követően Európában, Berlinben és Lipcsében tanult, valamint az amerikaiak jeruzsálemi Orientális Intézetében. Azokban az ásatásokban vett részt, melyeket Albright vezetett. Majd a Johns Hopkins Egyetem Keleti Intézetében tanult és PhD fokozatot szerzett 1937-ben. Tanítani a McCormick Teológián, Chicagóban kezdett Ószövetséget 1938–58-ig. Innen kapott meghívást a Harvard Egyetemre, ahol haláláig működött. Írásaiban Izrael hitével, (1944) és az Ószövetség földrajzi és kulturális hátterével (1950) foglalkozott. Ószövetségi teológiát írt előbb hagyományos dogmatikai kategóriákat követve, majd történeti megközelítésben (1969). Nagy szerepe volt az ún. „Interpreter’s” Bible – egy-kötetes kommentár létrejöttében. Bibliai archeológiája vált népszerűvé (1962), valamint az által szerkesztett biblia-történeti atlasz (1945).

Meg kell említenünk ebből az archeológiai iskolából még George Mendenhallt (1916–), aki a Közel-keleti Tudományok Központjának vezetőjeként vált ismertté a Michigan Egyetemen. Mendenhall volt ez első olyan lutheránus lelkész, aki II. világháborúban

szolgált a tengerészgyalogosoknál. A háború után diplomát szerzett szemita nyelvekből, karrierje a közel-keleti archeológiai kutatásokra épült. Különösen érdekesek a kánaáni kultúráról, társadalomról és vallásról publikált művei⁶.

Magyarországon is jól ismerik John Bright-ot (1908–1989), aki tanulmányait a Presbyterian College-ban kezdte és BA fokozatot 1928-ban szerzett. 1931-ben bölcsészdoktori diplomát is kapott a Union Theological Seminary-ban. Teológiai Master fokozatot 1933-ban szerzett, 1940-ben a Johns Hopkins Egyetemen PhD-zett. Tanított a Presbiteryn College-ban 1935–1940 között. Lelkész és a Union Theological Seminary héber Ószövetség és szövegmagyarázat tanára 1940–1975 között. William F. Albright bibliakritikáját követte. Katonai lelkész volt az USA hadseregében 1943–46 között. Ásatásokban vesz részt: Tell Beit, Mirsim 1932., Béthel 1934-es feltárásában jelentős szerepe volt. Szakterülete a héber Biblia és archeológia⁷.

David Noel Freedman (1922–)⁸ tanulmányait a Princeton Egyetem Teológiai Szemináriumában kezdte, teológiai diplomát szerzett Ószövetségből 1944-ben. A Johns Hopkins Egyetemen PhD-fokozatot szerzett szemita nyelvből és irodalomból 1948-ban. A JBL kiadójában dolgozott 1952–59 között. Az Anchor Bible kiadója 1956-tól. Az *Interpreters's Dictionary of the Bible* 1957–60 kiadója, közben a Pittsburgh Theological Seminary-ban oktatott 1960–64 között. A San Francisco Theological Seminary-ban a szemita és héber nyelv és Ószövetség tanára 1964–71 között. Az Albright Intézet vezetője Jeruzsálemben 1969–70-ben. A Michigan Egyetemen tanított, 1971-től és a biblikus program igazgatója. A California Egyetemen, San Diegóban is tanított 1985–86 között.

Harry M. Orlinszky (1908–1992)⁹ a héber Biblia fordítójaként vált ismertté. A Toronto Egyetemen szerzett diplomát, később PhD-fokozatot a Dropsie College-ban Philadelphiában. Kinevezést kapott Effie Wise Ochs professzor Biblical Literature tanszékre, a Hebrew Union College-Jewish Institute of Religion-ba, ahol már 50 éve tanított. Három amerikai angol bibliafordításban is részt vett: Revised Standard Version (RSV) Amerikai Angol Bibliában (1952), valamint a New Jewish Publication Society of America Version (NJPS) (1985), és a New Revised Standard Version (NRSV) Bibliák (1989) fordításában.

Frank M. Cross (1921–)¹⁰ diplomáját a Maryville College-ban szerezte 1942-ben, B.D.

6 *Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East* Pittsburgh: The Biblical Colloquium, 1955., *The Tenth Generation: The Origins of the Biblical Tradition* Johns Hopkins, 1973., *Ancient Israel's Faith and History: An Introduction the Bible in Context* (kiadta Gary A. Herion) Westminster/John Knox Press, 2001., *Our Misunderstood Bible* BookSurge Publishing, 2006.

7 *A History of Israel*. Westminster, 1981. Magyarul: *Izrael története* Bp, 1977. *Convenant et Promise: The Prophetic Understanding of the Future in Pre-exilic Israel*. Westminster, 1976. *Jeremias*, AB sorozat, Doubleday, 1965.

8 *The Unit of the Hebrew Bible*. 1911. *Amos*. AB, 1989. *The Paleo-Hebrew Leviticus*. Scroll, 1985. *Pottery, Poetry and Prophecy*, 1981. *Hosea*. AB, 1980. *An Explorer's Life of Jesus*. 1975.

9 *Ancient Israel*. Cornell University. 1954., *Studies on the Second Part of the book of Isaiah: The So-Called "Servant of the Lord" and "Suffering Servant" in Second Isaiah*. 1967, (bővített kiadása Leiden: Brill 1977., *Understanding the Bible Through History and Archaeology*. Ktav Publishing House. 1969., *Essays in Biblical and Jewish Culture and Bible Translation*. Ktav. Publischin House. 1973.

10 *Early Hebrew Orthography: A Study of the Epigraphic Evidence* (American Oriental Series 36)

diplomát a McCormick Theological Seminary-ban 1946-ban, PhD. fokozatot a Johns Hopkins University-n [Semitic Languages], 1950-ben. M.A. (tiszteletbeli). Harvard University, 1958-ban, bölcsész doktorátust a Maryville College-ban, 1968-ban, filozófiai doktorátus The Hebrew University of Jerusalem, 1984-ben. Ezen kívül még számos kutatóintézetben és egyetemen fordult meg. Héber nyelvet tanít a Johns Hopkins University-n 1949–1950 között. A bibliai történelem tanára a Wellesley College-ban, az 1950–1951 időszakban. Ószövetségi bevezetőt tanít a McCormick Theological Seminary-ban 1951–1953 között. Magántanár 1954–1955; kinevezett professzor, 1955–1957; az Ószövetség professzora (Harvard Divinity School) 1957–1958. Számos helyen tanított, vezetője lett a közel keleti nyelvek és civilizáció kutatás intézetének (Harvard University), 1958–1965. Több intézetben érdekelt a Harvard Egyetemen. Számos tudományos társaságnak tagja és elnöke, többek között: The Biblical Colloquium, 1966–1968. The Society of Biblical Literature, 1973–1974. The American Schools of Oriental Research, 1974–1976. Vezetője a Old Testament Board, Hermeneia, A Critical and Historical Commentary on the Bible (1970–2002).

Roland M. Murphy (1917–)¹¹ a katolikus biblikusok jelentős alakja Amerikában. A Katolikus Egyetemen volt előadó STD 1948-tól. MA végzettséget szerzett 1949-ben, a római Pápai Biblikus Intézetben 1958-ban. Oktatott az Amerikai Katolikus Egyetemen 1949–69 között. Főszerkesztője a CBQ-nak 1958–66-ig. A Duke Egyetemen tanított 1971–86 között. Nyugdíjasként a Pittsburgh Teológiai Szeminárium előadója (1965). Elismertségét mutatja, hogy meghívták vendégprofesszornak a Yale Egyetemre 1966-ban, oktatott a Princeton Theological Seminary-ban (1977–71) és a Notre Dame Egyetemen (1985) is. Szakterülete a héber Biblia, de igen fontos ötkötetes munkát tett közzé az Apostolok Cselekedeteiről, *The Beginning of Christianity* (1920–1933) címmel, amelyet a Foakes-Jackson és Lake adott ki, amely az újszövetségi tanulmányok igen jelentős példája. Ez a kötet foglalja össze mindazt, amit a brit és amerikai kutatók képesek voltak létrehozni először Észak-Amerikában, és amely párhuzamban állítható a nagy német munkák részletességével. Az első kötet a Cselekedetek háttérével foglalkozik, a másodikban található a szerkesztés, a mű teológiai céljainak és a szerzőség kérdésének bemutatása, valamint a Cselekedetek könyv történetkritikája. A harmadik kötet, mely

with D. N. Freedman (New Haven: American Oriental Society, 1952). The Origin and Early Evolution of the Alphabet, Eretz-Israel 8: 8,24 [Suknik Memorial Volume], 1967. The Development of the Jewish Scripts [Fourth Century BCE to First Century CE]. The Bible and the Ancient Near East: Essays in Honor of William Foxwell Albright, ed. G. Ernest Wright (New York: Doubleday, 1962). Studies in Ancient Yahwistic Poetry with D. N. Freedman (Missoula, Montana: Scholars Press, 1975). Samaria Papyrus I: A Slave Conveyance of 335 B.C.E. Found in the W^{ad}L ed- Dâliyeh, Eretz-Israel 18 [The Avigad Volume]: 7.17, II. Inscriptions from Ashkelon, in L. E. Stager, J. D. Schloen and D. M. Master, (eds.) Excavations of the Leon Levy Expedition to Ashkelon: Ashkelon I, Introduction (Studies in the Archaeology and History of the Levant): Harvard Semitic Museum Publications (Winona Lake, Indiana Eisenbrauns, forthcoming).

11 Jelentősebb művei Ecclesiastes. Word, 1922. The Tree of Life. Doubladay, 1990. The Song of Songs. Fortress, 1990. Wisdom Literature and Psalms. Abingdon, 1981. Wisdom Literature. Eerdmans, 1981.

James Hardy-tól (1866–1933) származik, részletesen elemzi az ApCsel szövegét, a negyedik kötet pedig az ApCsel szövegének részletes kommentárja, melyet Lake és Henry Cadbury (1883–1974) készített el, az ötödik kötet 37 részlettanulmányt tartalmaz a kommentárokhoz. Azok, akik részt vettek ebben a munkában, ennek a korszaknak a legjelentősebb észak-amerikai Újszövetség-kutatóinak számítanak. Az az enyhe szkeptizmus, amely az ApCsel történeti értékére vonatkozik, leginkább Lake és Cadbury megjegyzésein alapszik, és közülük Lake a leginkább szkeptikus a történeti hitel kérdésében. Azzal érvelt, hogy egyrészt az ApCsel szerzőjének érdeklődése nyilvánvalóan teológiai, másrészt nyilvánvaló az is, hogy bizonyos esetekben nincs pontos információja az eseményekről, sőt számos esetben téved. Ennek ellenére a legtöbb szöveg esetében mégis hiteles történetet kapunk az apostoli korról. Ennek ellenére az ApCsel szerzője nem tekinthető a pontosság hőségének, véli William M. Ramsay (1851–1939) Oxfordból.

A két háború közötti korszakban az észak-amerikai kutatók nagyszámú biblikus tanulmányt tettek közzé, amely mindegyike utalt ugyan a német elődökre, de sokkal inkább akarta kielégíteni a lelkészek és a szemináriumi tanulók érdeklődését, mint irányult a német biblikus tudományos módszer továbbfejlesztésére. Francis Brown oroszlánrészt vállalt az *International Critical Commentary*-ban,¹² melynek kiadója

12 Mindegyik kommentár kiadója New York: C. Scribner's and Sons, az alábbiakban csak a szerzőt, a könyvet és a megjelenés évét közöljük: Abbott, Thomas Kingsmill. Epistles to the Ephesians and to the Colossians. 1909., Allen, Willoughby C. Vol. 26, Gospel According to S. Matthew. 1907., Barrett, C. K. A Acts of the Apostles; T&T Clark 2004., Barton, George A. Ecclesiastes. 1908., Batten, Loring W. A Books of Ezra and Nehemiah. 1913., Bernard, J. H. Gospel According to St. John. 1929., Bernard, J. H. Gospel According to St. John. 1929., Best, Ernest. Ephesians. Edinburgh: T&T Clark International, 1998., Bigg, Charles. Epistles of St. Peter and St. Jude. T&T Clark 1901., Briggs, Charles A., and Emilie Grace Briggs. Book of Psalms. 1906–07., Brooke, Alan England. Fleury Palimpsest of 1 John Johannine Epistles. 1912., Brooke, Alan England. Freisingen Fragment of 1 John Quoted by Augustine Johannine Epistles. 1912., Brooke, Alan England. Old Latin Fragment of 1 John Quoted by Augustine Johannine Epistles. 1912., Brooke, Alan England. Old Latin Fragment of 3 John from Codex Bezae Johannine Epistles. 1912., Burton, Ernest De Witt. Epistle to the Galatians 1920., Charles, R.H. Revelation of St John. T&T Clark 1920., Cooke, G. A. Book of Ezekiel. 1936., Cranfield, C. E. B. Epistle to the Romans. 2004., Curtis, Edward Lewis, and Albert Alonzo Madsen. Books of Chronicles. 1910., Davies, W. D., and Dale C. Allison. Gospel According to Saint Matthew 2004., Driver, S. R. Vol. 3, 3kiad. Holy Scriptures of the Old and New Testaments. 1902., Driver, Samuel Rolles, and George Buchanan Gray. Book of Job, 1921., Frame, James Everett. Epistles of St. Paul to the Thessalonians. 1912., Gould, Ezra Palmer. Gospel According to St. Mark. 1922., Gray, George Buchanan. Book of Isaiah, I-XXXIX. 1912., Gray, George Buchanan. Numbers., 1903., Harper, William Rainey. Hosea, 1905., Lock, Walter. Pastoral Epistles (I & II Tim. and Tit.). 1924., MacIntosh, A. A. Hosea. 1997., Marshall, I. Howard, and Philip H. Towner. Pastoral Epistles., 2004., McKane, William. Jeremiah. 1986., Moffatt, J. J. Epistle to the Hebrews. 1924., Montgomery, James Book of Daniel. 1927., Montgomery, James Alan. Books of Kings. 1951., Moore, George Foot. Judges. 1910., Paton, Lewis Bayles. Book of Esther. 1908., Plummer, Alfred. S. Luke. 1896., Plummer, Alfred. Second Epistle of St. Paul to the Corinthians. 1915., Robertson, Archibald, and Alfred Plummer. First Epistle of St. Paul to the Corinthians. 1911., Ropes, James Hardy. Epistle of St. James. 1916., Sanday, W., and Arthur C. Headlam. Epistle of the Romans. 3. kiad. 1897., Skinner, John, Genesis. 1910., Smith, Henry Preserved. Books of Samuel. 1899., Smith, J. M. Powis, William Hayes Ward, and Julius August Bewer. Micah, Zephaniah, Nahum, Habakkuk, Obadiah and Joel. 1911., Smith, John Merlin Powis, and Julius August Bewer. Haggai, Zechariah, Malachi and Jonah. 1912., Thrall, Margaret E. Second Epistle of the Corinthians. 2004., Toy, Crawford Howell. Book of Proverbs. 1899., Vincent, Marvin Richardson. Epistles to the Philippians and to Philemon. 1897.,

Charles Augustus Briggs, Samuel Rolles, Driver (1846–1914) és Alfred Plummer (1841–1926) számos észak-amerikai kutató, Harper, Briggs, James A. Montgomery (1866–1949), Toy G. Hinckley Mitchel (1862–1920) Julius A. Bewer (1877–1953) D. Ernes Burton, Marvin R. Vincent (1834–1922), James Moffatt, Ropes, Moore és Henry Preserved Smidt (1847–1927) munkájával, és még számos ószövetségi bevezetőt is ide kell számolni.

Goodenough sok adatot gyűjtött össze a korai kereszténységről és annak gyors hellenizációs folyamatáról. Goodspeed rengeteg kéziratot gyűjtött össze, és sok szövegkritikai tanulmányt publikált, széles körben elterjedt az Újszövetség fordítása is. Erősen érvelt amellett hogy Pálnak az Efezusi levele a szerző korábbi leveleinek gyűjteményéhez tartozik, de a végső szöveg már egy szerkesztőtől származik. Goodspeed újszövetségi bevezetőket (1939), Robert H. Pfeiffer (1892–1958) ezekkel összevethető ószövetségi bevezetőt jelentetett meg (1941).

A KONTINENTÁLIS KORSZAK (1945–1980)

A dialektikus teológia Amerikában

Néhány szóban kitérek ennek a teológiai mozgalomnak a bemutatására, amelyet durván neo-ortodox teológiának is nevezhetnénk, melyet Európában ugyanakkor „krízis teológiának”, vagy „dialektikus teológiának” neveznek a protestáns egyházon belül. Az I. világháború után (1914–1918)¹³. kifejlődött teológiai irányzatról van szó, amely a 19. századi liberális teológia ellenhatásaként jött létre, amit a vallásosság európai csökkenése is motivált, és végül ami arra ösztönözte a vallásos tudósokat, hogy átgondolják a korábbi reformokat. Ezt az irányzatot elsősorban Karl Barth (1886–1968),¹⁴ Paul Tillich (1886–

13 A gazdag irodalomból csak kettőt ragadunk ki. Ford, D.: *The Modern Theologians*, 3rd Ed. Blackwell Publishing 2005., Sloan, Douglas: *Faith and Knowledge*. Westminster John Knox Press 1994.

14 Karl Barth – Bernben 1904-től, Berlinben 1906-tól tanul teológiát, Harnack tanítványa. 1909–1911 Genfben, 1911–1921 Safenwilben lelkész a munkások között, az ún. liberális teológia ellensége. A Római levelet kommentálta, majd 1918-tól önálló teológiával jelentkezik. Dogmatikáját Bonnban dolgozta ki. Mivel 1934-ben megtagadta a feltétlen hűséget Hitlernek, állásából elbocsátották, 1935-ben nyugdíjazták. 1934-től a nemzeti szocializmus elleni egyházi ellenállás szervezője, az ún. hitvalló egyház alapítója. Dogmatikájában az Isten igéjén kívüli külső kritériumot nem fogad el. Isten és az ember közötti kapcsolat az analogia revelationis-ra épül. Művei: *Die Kirchliche Dogmatik*. Zürich 1932–1967. Szöveggyűjtemény Debrecen 1984. Ember és embertárs Bp. 1990. „A foglyoknak szabadulást” igehirdetések Bp. 1991. Irodalom. B. Nagy B.: A teológiai módszer kérdése az ún. dialektika teológiában. Bp, 1999.

1965),¹⁵ valamint Emil Brunner (1899–1966)¹⁶, munkásságához kötik¹⁷. Természetesen ez az irányzat a biblikus tanulmányokban is érezte a hatását. A II. világháború borzalmi Európában a legnagyobb depressziót váltották ki, de a békés jóléttel ez megváltozott és a századfordulón némileg alaptalan optimizmusra váltott. Az a közmegegyezés alakult ki, hogy egyrészt az Isten országa építése megtört, másrészt a felvilágosodás emberi erőfeszítései szintén megtorpantak. Az emberi tapasztalat már nem élvezett akkora figyelmet mint korábban. A teológusok és a biblikusok nem koncentráltak többé arra, hogy az Isten hogyan nyilatkoztatja ki magát a történelemben és az Írásban. A teológiai beszédmódban jelentős változás történt, amennyiben az inkább az emberi problémákra kereste a választ. A biblikusok új nemzedékének érdeklődése – a történeti és a filológiai vizsgálódások következtében – egyre nőtt a biblikus teológia iránt. Roderick Ninian Smart (1927–2001) cikke, amelyet a *Journal of Religion* (1945) tett közzé, azt boncolgatta, hogy ugyanez a változás jöjjön létre Észak-Amerikában is, ennek eredményeként kezdtek érdeklődni a biblikus teológia iránt. Az amerikai biblikus teológia mozgalom ébredése és bukása Brevard Childs (1923–2007) *Biblical Theology: A Proposal; Biblical Theology in Crisis* (1970) munkája nyomán kezdődött.

Amerikai professzorok Európában

A II. világháború után a régi észak-amerikai egyetemekről származó veterán professzorok száma igen megnövekedett, ezek beözönlése megkezdődött Európába is. Az először csak az *Iowa State University*-ről, majd a többi egyetemről érkezett professzorok egyre több bibliai kurzust ajánlottak fel az európai hallgatóknak. A legnagyobb sze-

15 Paul Tillich (1886 Starzeddel, Lengyelország – 1965 Chicago, USA). Evangélikus teológus és valláskritikus. Már a gimnáziumban megismerkedik Kant és Fichte tanaival. Tanult Berlinben, Bernben, Tübingenben, Halleban, ahol Martin Kähler és Fritz Medicus filozófiai előadásait hallgatta, és vitázott velük. 1909-ben a logosz-fogalom jánosi értelmezéséről és a kereszténység monisztus és a dualisztikus világszemlélet ellentétéről írt. 1909-ben lelkészkedik Lichtenrade-ban. Disszertációja Schelling vallásfilozófiából íródott (1910), tanítani kezdett, majd folytatja Schelling tanulmányait, a *Misztika és a büntudat Schellingnél* címmel munkájával kapja meg a promóciót. Halle, Berlin, Marburg, Drezda egyetemén tanított. A „Die sozialistische Entscheidung” című irata miatt 1933-ban felmentették hivatalából, ezért New Yorkba ment és a Columbia Egyetemen is tanított. A háború alatt Amerikában szervezetteren segítette a német emigránsokat. 1942–1944 között 109 beszédét hallhatták az Amerika hangja német adásában. 1948-ban tért vissza Németországba, ahol különböző városokban tartott előadásokat. 1963-ban Tübingenben tett kísérletet a szisztematikus teológiája összefoglalására. Az egyházi szociális tanítás bibliai gyökereinek kutatásában sokat tett. Művei gyűjteményes kiadását. R. Albrecht, 14kötetben készítette el, 1959-től folyamatosan adják ki.

16 Heinrich Emil Brunner svájci protestáns teológus. Karl Barth tanítványa és barátja és a neo-orthodox vagy dialektikus teológiai mozgalom kiemelkedő alakja, Amerikában hamarabb és nagyobb hatást fejtett ki mint Barth. Művei: *The Divine Imperative* (1937). *Revelation and Reason. The Christian Doctrine of Faith and Knowledge*, (1946). *Dogmatics I-III*. Cambridge 2003. *The Letter to the Romans*, The Lutterworth Press, Cambridge 2003. *Christianity and Civilisation*. Cambridge 2009.

17 További jelentős képviselőinek számítanak: Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) német evangélikus lelkész, mártír, Jacques Ellul (1912–1994) francia filozófus, jogász és szociológus a technokrata társadalom ostromozója, Reinhold Niebuhr (1892–1971), H. Richard Niebuhr (1894–1962), Anders Nygren (1890–1978) és William Stringfellow (1928–1985)

mináriumokban növekedett a doktoranduszok száma is. Részben a számbeli növekedés is magyarázza, hogy akik Észak-Amerikában tanultak, számos nézetet áthoztak Európába is, többek között George McRae (1928–1985), a későbbi Harvard professzor és Carl Hollanday (1943–), később az Emory Egyetem tanára, mindketten PhD fokozatot szereztek Cambridge-ben. E. Earle Ellis (1926–) a *Southwest Baptist Theological Seminary*-ből, aki PhD-t szerzett Edinburgból, és James M. Robinson (1924–), aki diplomát szerzett Claretonból és Baselből. Az észak-amerikai professzorok a szombatévükben különösen szívesen látogattak el a következő európai egyetemekre: *Marburg, Tübingen, Heidelberg, Oslo, Uppsala, Cambridge, St. Andrews* és az *Institutum Biblicumra* Rómába.

Számos közülük rövidebb hosszabb időre tanított nagyobb európai egyetemeken és szemináriumokban, mielőtt híresé lett volna Amerikában, mint például Krister Stendahl (1921–2008)¹⁸ az Uppsalai *PhD*-vel, és Helmut Koester (1926–)¹⁹ Marburg és Harvard, Nils Dahl (1911–2011) Oslóban tanított, innen ment Yale-re Amerikába. Markus Barth (1915–1994) Baselből a Chicagói Egyetemre került és a Pittsburg-i Theological Seminary-ba, Hans Dieter Betz (1931–) Mainzól Chicagóba került, Hendrikus Boers (1928–) Dél-Afrikából – bár a diplomáját Bonnban szerezte – az Emory Egyetemre került, J. Christian Beker (1924 B.D. Utrechtben PhD Chicago) a *Princeton Theological Seminary*-ba, Ralph P. Martin (1925–) Londonból a *Fuller Theological Seminary*-ba került. Az Európából Amerikába visszaerült professzorok már nem a korábbi német teológiát képviselték, hanem erősen keveredtek az európai és az amerikai nézetek.

Az 1950-es évek után az észak-amerikai teológiai tudományban már minden jelentős nemzetközi teológiai irányzat jelen van – ez készítette elő az utat az amerikai bibliakritika megújulásához. Ugyanis a nagyobb amerikai biblikusok ezekben az években vagy Európában tanultak vagy kutatókat látogattak ugyanott. Ehhez járult még az 50-es évek egyetemalapítási láza, amely azt eredményezte, hogy a teológiai szemináriumok száma is megnövekedett az Egyesült Államokban. A legjelesebb személyiségek, akik biblikus doktorátust szereztek 1945–1980 között, amerikai egyetemeken tanultak. Ebben az időben emelkedtek ki a diplomákon keresztül a következő egyetemek *Union Theological Seminary, Yale, Harvard, Chicago, Princeton, Claremont, Vanderbilt, Southern Methodist, Emory Toronto, Hebrew Union, Weston School of Theology, University Pennsylvania, Graduate Theological Union, University of California – Herkley, Johns Hopkins Egyetem* és a *Catholic University of America*.

A leggyorsabban fejlődő intézetek az evangéliumi szemináriumok voltak: *Southwest Baptist Theological Seminary, Fuller Theological Seminary, Dallas Theological Semi-*

18 Érdekesebb művei *The school of St. Matthew, and its use of the Old Testament*. Lund, 1954; 1968. *Scrolls and the New Testament*. NY: Harper, 1967, 1958. *The Bible and the Role of Women*. Fortress Press, 1966.

19 *Trajectories through Early Christianity* (1971, 2006). *Ancient Christian Gospels* (1990). *Introduction to the New Testament* (2002). *Introduction to the New Testament: History and Literature of Early Christianity*, (2000). *From Jesus to the Gospels: Interpreting the New Testament in its Context* (2007).

nary, Trinity Evangelical Divinity School és Gordon-Conwell Theological Seminary. Az evangélikusok hozták létre a legnagyobb doktori programot az 1940-es évek elején, ennek keretében számos kutató ment Nagy-Britanniába tanulni, többek között F. F. Bruce (1910–1991)²⁰ Manchesterbe. W. Ward Gasque (1939–) később az Ontario Theological Seminary dékánja lett, Clark H. Pinnock (1937–2010)²¹, később a McMaster Divinity College vezetője lett. Az evangélikus biblikus tanárok sokat foglalkoztak a biblikus nyelvekkel és a szövegtanulmányokkal. Számos növendék választotta a Harvardot, mivel az ottani teológiának nagy biblikus hagyományai voltak, ennek következtében jó ösztöndíjakat adott, és ott tanított George Eldon Ladd (1911–1982)²², aki karrierjének csúcán a Fuller Theological Seminary-ba is eljutott.

Az iskolák, a növendékek és a professzorok számának növekedésével Észak-Amerikában elkezdődött az intenzívebb specializáció, és olyan részlet-tanulmányokat kezdtek írni, amelyek már összevethetőek voltak a legjobb európai publikációs teljesítményekkel. 1970 körül a *Society of Biblical Literature* (SBL, alapították 1880-ban),²³ kiterjesztette a programját egész Amerikára és számos kutató nekik írta a dolgozatát. 1981-ben ennek a tudós társaságnak több mint négyezer tagja volt, és megalapították a *Scholars Press* (1974) kiadót is. Amikor a SBL csatlakozott a *American Academy of Religion*-hoz (AAR), hirtelen nagyot fejlődött és elérhetővé vált a fiatalabb kutatók számára is, akik gyakorta publikáltak itt a disszertációjukat, amely mind technikai, mind pedig gazdasági sikert hozott a kiadónak.

Katolikus biblikusok az USA-ban

A római katolikus kutatók 1965-ben kapcsolódtak be a biblikus kutatás fő vonalába, miután a *Divina Revelation, Dei Verbum* (1965. november 18.) konstitúció megjelent. Számos jelentős kutató, mint pl. Raymond E. Brown (1928–1998)²⁴ és Joseph A.

20 Frederick Fyvie Bruce amerikai biblikus, a Biblia evangéliumi megértése elnevezésű iskola alapítója. *New Testament Documents: Are They Reliable?* (1981). *The Hittites and the Old Testament*. (1947). *The Acts of the Apostles: The Greek Text With Introduction and Commentary*. (1951). *The Apostolic Defence of the Gospel*. (1959).

21 Clark H. Pinnock amerikai biblikus, tanított szisztematikus teológiát is McMaster Divinity College-ban. Jelentősebb művei *The Scripture Principle* (1984, 2006), *Flame of Love: A Theology of the Holy Spirit*, (1996).

22 George Eldon Ladd (1911–1982) baptista lelkész és újszövetségi szövegmagyarázat professzora a Fuller Theological Seminary-ban, Pasadena-ban. Érdekesebb művei *The Blessed Hope* (1980). *The Gospel of the Kingdom* (1959). *A Commentary on the Revelation of John* (1972). *A Theology of the New Testament* (1993).

23 1880-ban New Yorkban 8 alapítója volt a SBL-nek. A januári ülésen 80 fő vett részt, akik meghatározták az alapszabályokat. Részletesen ld. Saunders (1996).

24 *The Sensus Plenior of Sacred Scripture*, Baltimore: St. Mary's University, 1955. (Ez volt a disszertációja, mely nagy hatást tett előbb csak az USA-beli kutatókra, majd Európában is.) *New Testament Essays*, 1965. „The Gospel According to John”, in *Anchor Bible*, 1966 and 1970, *Peter in the New Testament* (coauthor), 1973., *Mary and the New Testament* (coeditor), 1978., *The Community of the Beloved Disciple*, New York: Paulist Press, 1979., *The Critical Meaning of the Bible*, New York: Paulist Press, 1981, *Death of the Messiah*, 1994., *An Introduction to New Testament Christology*, 1994. , *An Introduction to the New*

Fitzmyer (1920–)²⁵, akik közül mindegyik a Johns Hopkins Egyetemen szerezte PhD-jét, de egy bizonyos időt töltöttek Rómában is. Ezek a kutatók igen gyorsan elmozdultak a konzervatív nézőponttól a tudományos konszenzusos nézőpont felé. Ennek következtében érdekes viták alakultak ki, például Fitzmyer a pasztorális levelek páli szerzősége mellett érvelt, Brown a kétkötetes János kommentárjában (2k. 1966, 1970), János, Zebedeus fia szerzősége mellett állt ki, jóllehet később elvetette ezt az álláspontot.

Az Amerikai Katolikus Biblikusok Egyesülete (CBA) alapítója Edwin O’Hara²⁶ bíboros, első nagyobb publikációja a Challoner-Rheims New Testament kiadása a Vulgata alapján 1936-ban. Az ő felkérésére alkotják meg a programjukat az amerikai katolikus biblikusok. A CBA bejegyzése 1936. október 3-án történt, első elnöke Edward P. Arbez, akitől az alapszabály származik, amit az 50 fős törzsgárda 1937-ben fogadott el. 1948-tól eredeti nyelvből fordítanak Ó- és Újszövetséget, mely 1970-ben jelent meg, immár ökumenikus munkatársakkal. A „The New American Bible” (rövidítése NAB) újszövetségi részét már 1987-ben befejezték, zsoltafordítása 1988-ban kezdődött és 1991-ben fejeződött be, az Ószövetség teljes revíziójával 1994-re végeztek. 1936-ra a társulat taglétszáma 1280-ra nőtt, 1996-ra pedig világhálózattá alakult 4.100 taggal. Szakértői alapon protestáns és zsidó tagjai is lettek, doktori programokat támogattak és alapítványt hoztak létre a bibliai ásatások számára. Hivatalos lapjuk, a The Catholic Biblical Quarterly 1939-ben jelent meg. Kiadták az Old Testament Abstracts-ot is külön kötetben, 1978-tól Bruce Vawter főszerkesztésében. Számos bibliográfiai információkat is gyűjtöttek a nagyobb nyelveken kiadott biblikus könyvekről az egész világról 2002-től,

Testament, 1997. Birth of the Messiah 1998, (A gyermekségtörténetről írt egyik legnagyobb monográfia), The Death of the Messiah 1994. (A szenvedéstörténetéről írott monográfia)

25 Tanulmányait és a jezsuita noviciátust Wernersville-ban végezte, PA, 1938-ban szentelték pappá. Jezsuita Újszövetség-kutató, a Maryland Provincia (USA) tagja. Teológiát tanul a Minnesotai Loyola Egyetemen Chicagóban, majd a St-Albert Egyetemen Louvainben, Belgiumban folytatta. PhD. diplomát a Johns Hopkins Egyetemen szerzett, S.S.L. fokozatot a Pontifical Biblical Institute-on, Rómában. Oktató munkája mellett kiadói tevékenységet is folytatott: pl. a Biblical Journal és más szakkiadványok kiadója. Bibliikum, krisztológia és kateketika témakörben és a qumráni kutatásban is publikált. Társ-szerkesztője a New Jerome Biblical Commentary-nek, kitűnő kutatói képességekkel rendelkezik. Néhány igen jelentős tanulmánya: Spirituality exercises based on Paul’s epistle to the Romans. NY: Paulist Press, c1995., Responses to 101 questions on the Dead Sea scrolls. NY: Paulist Press, 1992., Scripture, the soul of theology. NY: Paulist Press, 1994., To advance the Gospel: New Testament studies. 2nd ed. Grand Rapids, 1998.

26 O’Hara, Edwin Vincent (1881–1956) amerikai római katolikus pap. Lanesboróban, Minnesota államban született és hét testvére volt. Szülei ír emigránsok voltak, O’Hara a St. Paul’s Seminary-ban tanult Oregon City-ben. 1905-ben szentelték pappá, az I. világháborúban katonai lelkész volt. 1917-ben jogász, a legfelső bíróság tagja, alapítója nemzeti katolikus konferenciának. 1930-ban XI Pius nevezte ki Kansas City püspökévé. 1939–40 között megismerkedett Albert Einstein fizikussal, miután kifejezte, hogy nem tud hinni a személyes Istenben. Püspökségének első tíz évében az egyházmegyében 42 templomot, 31 kápolnát, 24 kollégiumot, és főiskolát épített valamint 14 konventet, nyolc szociális intézményt és hat kórházat létesített. 30 vidéki templomot épített ebből, 25-öt olyan helyen ahol soha nem volt katolikus templom korábban. Liberális teológusként tartották számon, különösen liturgikus és szociális vonatkozásban, és a laikusok liturgiába való bevonásában. 1954-ben kísérletet tett a Biblia revíziójára. 75 évesen Milanóban halt meg, Kansas City-ben temették el.

és kb. 3000 művet ismertettek. Ez a kiadványt 2003-ban 2230 példányban terjesztették. A 24 kötetes kiadványsorozatot 1978-tól 2001-ben CD-n is megjelentették az amerikai könyvtárak egyesületének segítségével. A letisztult katolikus nézőpontok tárháza a Raymond E. Brown, Joseph A. Fitzmyer és Roland Murphy szerkesztésében megjelent *The New Jerome Biblical Commentary* (3. kiadás 1999), mely jórészt amerikai katolikus biblikusok²⁷ reprezentatív jelentkezését jelentette a nemzetközi tudományos palettán.

Az apokrifok kutatása

A II. világháború után Észak-Amerikában számos kulcsfontosságú vállalkozás kezdődött. Csak néhány nagyobb szerző kezdett érdeklődni a Biblián kívüli szövegek, hasonlóképpen a filológiai, archeológiai és háttér tanulmányok iránt, melyek közül csak néhányat említünk meg.

A Nag Hammadi kódexeket 1945-ben fedezték fel Egyiptomban²⁸. Ezek a dokumentumok számos evangéliumot tartalmaztak, amelyeknek a címét ugyan ismerték korábban, de nem voltak elérhetőek a korai kézírataik. Ezek szövegének publikálása segített hozzá, hogy a történeti Jézus-képet felülvizsgálják. *Robinson of Claremont*²⁹ – akit korábban úgy emlegettek Észak-Amerikában, mint a post-bultmannianus új kérdés atyját a történeti Jézus-kutatásban – felügyelte ezeknek a kódexeknek a faximile kiadását (1972) és folytatta a következő kiadások átvizsgálását is, egészen 1984-ig.

27 A kommentár szerzői: Barré Michael, Begg Christofer T., Bleinskopp Joseph, Boadt Lawrence, Brown Raymond E., Byrne Brendan, Campbell Antony F., Castelott John, Ceresko Antony F., Clifford Richard J., Cody Aelred, Collins John, Collins Raymond F., Collins Thomas Aquinas, Coogan Michael David, Couturier Guy P., Craven Toni, Dalton William, J., Di Lella Alexander A., Dillon Richard J., Donahue John R., Dumm Demetrius, Faley Roland J., Fitzgerald Joseph A., Flanagan James W., Giblin Charles Homer, Guinan Michael D., Harrington Daniel J., Hartman Louis F., Horgan Murya P., Jensen Joseph, Johnson D.W., Karris Robert J., King Filip J., Kobelski Paul J., Kselman John S., L'Heureux Conrad E., Laberge Léó, Laffey Alice L., Mallon Elias D., Mc Elleney, Neil J., McCarthy Dennis J., McCreesch Thomas P., McKenzie John L., McKenzie R.A.F., Meier John P., Moloney Francis J., Murphy –O'Connor Jerome, Murphy Roland E., Neiryck Frans, North Robert, Nowel Irene, O'Colonnell Kevin G., O'Conor M., Osiek Carolyn A., Perkins PHEME, Saladarini Anthony J., Schneiders Sandra M., Senior Donald, Stuhlmueller Carol, Suelzer Alexa, Vawter Bruce, Viviano Benedict T., Wahlsh Jerome T., Wild Robert A., Witherup, Ronald D., Wright Addison G., Yarbo Collins Adela

28 Nag Hammadi-i könyvtár néven is ismertek, a 4. századból származó későókori gnosztikus iratok együttese. 1945-ben az ókori Khénoboszkion közelében, nem messze Luxortól kerültek elő, egy helyi lakos fedezte fel véletlenül. Muhammad al-Samman és Kalifah Ali al-Samman a talált lelet egy részét elégette. A kódexek 1946-ban tűntek fel először Kairóban, majd évekig húzódo tárgyalások után a kairói Kopt Múzeum tulajdonába kerültek. vö. Kákosy (1984).

29 James McConkey Robinson (1924–) A Claremont Graduate University (California) nyugalmazott professzora. A Jesus Seminar körébe tartozott és a Q-forrás valamint a Nag Hammadi könyvtár szakértője. Résztvett a nemzetközi Q Project-ben is és számos publikációjának kiadója. És a John S. Kloppenborg alapítvány vezetője, amely a Q-forrással kapcsolatos kutatásokat és az antik bölcsességi hagyományt kutatta. Jelentősebb művei: *The Problem of History in Mark. Studies in Biblical Theology.* (1957) *A New Quest of the Historical Jesus. Studies in Biblical Theology.* (1959). Kiadója a *The Nag Hammadi Library* angol fordításának (1977; 1996). Valamint a *The Sayings Gospel Q in Greek and English.* (2002). *The Gospel of Jesus: In Search of the Original Good News.* (2005). *The Sayings Gospel Q: Collected Essays.* Ed. Joseph Verheyden. Leuven: Peeters, 2005.

Ő adta ki M. Meyer-el együtt a *The Nag Hammady Library in English*-t (1977 3kiad. 1988 R. Smith-el). Ezzel az újszövetségi szövegekkel parallel irodalom egyre szélesebb körben vált ismertté.

Ezt a folyamatot erősítette a jórészt ószövetségi vonatkozású Holt-tengeri tekercsek 1947-ben történt felfedezése. A legkorábbi kiadásokat (1950, 1951) Millar Burrows (1889–1980)³⁰ végezte a Yale Egyetemen. A tekercsek egyrészt elérhetővé tették az Ószövetség jó néhány korai héber szövegének számos nehéz olvasatát, időnként eléggé sokkoló elméletek kíséretében. A qumráni szövegek helyes és helytelen értelmezése új megvilágításba helyezte az Újszövetség korának és gondolkodásának, valamint vallási megosztottságának és bibliamagyarázatának hátterét. Sok észak-amerikai kutató kapcsolódott be a tekercsek tanulmányozásába és a későbbi publikálásába. 1961-ben Cross a Harvard Egyetemről publikálta a *The Ancient Library of Qumran*-t. Fitzmyer 1966-ban, James H. Charlesworth 1940-ben³¹, és 1981-ben. Lawrence H. Schiffmann 1983-ban, John J. Collins (1946–)³² 1984-ben, Joseph A. Callaway (1920–) 1988-ban publikálta a szövegeket. Az első faximile kiadást Robinson segítségével publikálták. Ide kell számítani a magyar származású Vermes Gézát is, akit ekkor már oxfordi professzorként tartottak nyilván.

Az Újszövetség kulturális hátterének kutatása

Észak-Amerikában sokan fáradoztak az Újszövetség hátterének megértésében, különösen vonatkozott ez a görög-római háttérre. Ezen a területen számos kutató vált

30 A qumrani felfedezések irodalma átláthatatlanul gazdag, ezért csak néhány publikációt említünk. Charlesworth, James H. „The Theologies of the Dead Sea Scrolls.” Pages xv-xxi in *The Faith of Qumran: Theology of the Dead Sea Scrolls*. Edited by H. Ringgren. New York: Crossroad, 1995., Collins, John J., *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, New York: Routledge, 1997., Collins, John J., and Craig A. Evans. *Christian Beginnings and the Dead Sea Scrolls*, Grand Rapids: Baker, 2006., Cross, Frank Moore, *The Ancient Library of Qumran*, 3rd ed., Minneapolis: Fortress Press, 1995., de Vaux, Roland, *Archaeology and the Dead Sea Scrolls* (Schweich Lectures of the British Academy, 1959). Oxford: Oxford University Press, 1973., *Az angol fordítást Vermes Géza végezte, a legteljesebb magyar fordítást Fröhlich Ida: A qumráni szövegek magyarul, PPKE és SZIT közös kiadása Piliscsaba-Budapest, 2000.*

31 Charlesworth, James H. 1940 St. Petersburg FL USA - Tanulmányait a Duke Grad School. Phd 1967. Tanított Duke Egyetemen 1969–84. A vallástörténet szak professzora. Majd a kereszténység eredetével foglalkozott. Princeton Theol. Seminary-ban 1984. George L. Colorado egyetemen az újszövetség nyelve és irodalma professzora. Művei: *Jesus and the Dead Sea Scrolls* Doubleday 1992. *Graphic Concordance to the Dead Sea Scrolls* Mohr 1991. *Jesus Within Judaism* Doubleday 1988. *The Old Testament Pseudepigrapha and the New Testament* Cambridge UP 1985. *The Old Testament Pseudepigrapha 1–2 k.* Doubleday 1983. *The Pseudepigrapha and Modern Research* Scholars, 1977.

32 John J. Collins (1946–) Tudományos fokozatai BA (1967), MA (1969), PhD (1972), tanult a dublini University College-on, tanított a Harvard University-n és a Yale Divinity School-ban. Témája a második templom zsidósága a hellenisztikus kor, valamint a Holt-tengeri szövegek. Több mint 300 tudományos művet publikált. 2002-ben az SBL elnöke. Jelentősebb művei: *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora* (1983); *Daniel commentary* (1993); *The Scepter and the Star. The Messiahs of the Dead Sea Scrolls and Other Ancient Literature* (1995); és *The Bible after Babel: Historical Criticism in a Postmodern Age* (2005).

híressé: Abraham, J. Malherbe (1930–) és Wayne A. Meeks (1932–)³³ a Yale Divinity School-ból. Malherbe különösen érdeklődött az újszövetségi dokumentumok szociális szemlélete iránt, mint azt közzé is tette a *Social Aspects of Early Christianity* című írásában (1983). A legtöbb publikációja azonban az ősi hellenisztikus szövegekre irányul, és azok irodalmi formájára és filozófiájára (1987, 1989 ld. *Fitzgerald, Olbricht, és White*). Meeks úgy kommentálja a korai egyház szociális hátterét, hogy görög műveket magyaráz, beleértve a hellenista judaizmust is a maga művében: *The First Urban Christians* (1983). Ezt teszik a fiatalabb kutatók is, akik a Yale Egyetemen tanultak, Stanley Stowers, (1948–)³⁴ L. Michael White (1949–)³⁵, Ronald Hock (1942–), John Fitzgerald (1948–) és David Balch (1942–). A további kutatók, akiket a szociológiai modell érdekel Bruce Melina (*1933, *New Testament World Insights from Cultural Anthropology*), és Joseph Neyrey (*1940, *Paul, in Other Words: A Cultural Reading of His Letters* (1990)).

A kánonkritika, szinoptikusok

A kánonkritika olyan téma, amely nagy érdeklődésre tart számot Észak-Amerikában. James A. Sanders (1927–) elsőként vetette össze a két fogalmat: Tóra és Kánon (1972). Előbb közös hermeneutikai fonalat vélt felfedezni a bibliai anyagban, de – ennek ellenére – később szívesebben használta a hermeneutikai fonal helyett a „kánonkritika” kifejezést³⁶. Child volt az első, aki ezt a terminológiát, mint módszertani megnevezést az újszövetségi könyvek teljes gyűjteményére vonatkoztatta, amit írásgyűjteménynek tekintett (vö. Pentateuchus) vagy az egész bibliai írásgyűjteményre, az *Introduction to the Old Testament as Scripture* (1979), legutóbb pedig az *Old Testament Theologie in a*

33 Meeks Wayne A (1932–1954) Yale University, M.A. 1964, PhD. 1965 Tübingen, 1956–57 ösztöndíjas, Austin Presbyterian Theological Seminary, B.D. 1956 tanul, University of Alabama, B.S. 1953 (Physics) Igazán híressé a Yale egyetem vallástudományos szakán (1969–73) végzett oktató tevékenységével vált. Tanított más egyetemeken is és TV-szereplésével is igen népszerűvé tette magát. Szakmai tekintélyét növelte, hogy kiadója volt Society of Biblical Literature-nek (1989–93), valamint a Westminster Press (1982–87) ókeresztény irodalmi sorozatának és társkiadója a Harper’s Bible Commentary-nak (1985–88). SNTS elnök (2004–5). Jelentősebb munkái: *Christ is the Question*. (2006). In *Search of the Early Christians: Selected Essays*. (2002). *The Origins of Christian Morality* (1993. 1994.) De legtöbbet idézett munkája *The First Urban Christians: The Social World of the Apostle Paul*. (1983)

34 Stanley K. Stowers (1946–) keresztény irodalomtudós, valamint a hellenisztikus filozófiakutatás szakembere, a görög vallás és a kis-ázsiai politikatörténet szakértője. Jelentősebb művei: *A Rereading of Romans: Justice, Jews and Gentiles* (1994), *Letter Writing in Greco-Roman Antiquity* (1986), *The Diatribe and Paul’s Letter to the Romans* (1981).

35 L. Michael White amerikai bibliikus, szakterülete: a kereszténység kezdetei. Az Institute for the Study of Antiquity and Christian Origins vezetője, Texasban az Austin Egyetemen. Jézus korának atlaszá is ő készítette el, valamint a keresztény építészet társadalmi hátterével foglalkozott. *The Social Origins of Christian Architecture* (1996–1997), híres könyve még: *From Jesus to Christianity* (2004), valamint *Scripting Jesus* (2010).

36 Legjelesebb képviselői a kánon vitának: Norman Gottwald, *Social Matrix and Canonical Shape, Theology Today* 42 [1985], Gerald T. Sheppard, „Canonical Criticism” ld. cikkét az *Anchor Bible Dictionary*, Mary C. Callaway, *Canonical Criticism* James A. Sanders: *Torah and Canon*, 2d ed. Eugene, OR: Cascade Books, 2005., *Early Christian Interpretation of the Scriptures of Israel: Investigations and Proposals*, ed. with Craig A. Evans, Sheffield: The Academic Press, 1997.

Canonical Context (1985) című írásában. Ezen összefüggésen túl azonban állandóan figyel a szöveg keletkezésének folyamatára is, megtevé a maga megjegyzéseit. Általános, hogy az egyes kutatók munkáiban, amelyeket a kánonkritikáról írtak, tágabb összefüggésben mellőzik a forma-kritika elemzést.

William R. Farmer (1921–2001)³⁷ maga köré gyűjtött egy csoport kutatót, akik érdekelték voltak abban, hogy felülvizsgálják a Griesbach-féle szinoptikus evangéliumok elméletét³⁸, és megalkották a kettős-forrás hipotézist. Ezen teória szerint Máté volt az első evangélium, míg a kettős-forrás hipotézis ellenfelei szerint Márk és a Q-forrás bevonásával született hipotézis szerint voltaképpen Márk evangéliuma a Máté és Lukács írásának alapja, ezt a két forrást használta az anyagához. Farmer viszont azt állította, hogy Máté volt az első evangélium, Lukács és a Cselekedetek a második, Márk evangéliuma íródott harmadikként, mint Máté s Lukács szelektív kombinációja, a Q-forrás csupán a kutatók képzelgésének koholmánya. Farmer korábbi álláspontját a *The Synoptic problem* (1964) című munkájában fejtette ki. Más észak-amerikai kutatók, akik belekeveredtek ebbe a vitába: David L. Dungan (1936–), Alan J. McNicol (1939–) és David B. Peabody (1946–).

A biblikus teológia Amerikában

Észak-Amerika sokáig nem volt a biblikus teológia termőtalaja, legalább is a könyvcímek alapján. A II. világháború után először N. T. Wright (1948–)³⁹ mutatott érdeklődést

37 Farmer, Williams R. Tanulmányait a Coccidental College-ban kezdte AB 1942. Cambridge Egyetem BA 1949. MA 1956. BD 1964. United Theological Seminary BD 1950. ThD 1952. Tanított a Drew Egyetemen 1955–59. és a Déli Metodista Egyetemen 1959–91. 1991-től nyugdíjas. Számos ásatásban is részt vett 1956–58 Jeruzsálemben, a keleti kapunál végzett ásatásoknál. Szakterülete az archeológia és Újszövetség, valamint az apokrifok és post-biblikus tanulmányok. Művei: *Jesus and the Gospel*. Fortress, 1982. *The last Twelve Verses of Mark*. Cambridge UP., 1974. *The Synoptic Problem*. MacMillan, 1964.

38 Griesbach, Johann Jakob (1745–1812 Jena). Újsz-kutató. Tübingen, Halle és Lipcse egyetemén tanult J. S. Semler legjobb tanítványa volt, ő vezette be őt az újszövetségi szövegkritikába. Az úsz-i szövegkritika úttörője. Bengel kutatásait folytatta és kiadta az első kritikai Újszövetséget, amelyben több mint 350 helyen megváltoztatta a „textus receptus”-t. Ő nevezte az első három evangéliumot „szinoptikusnak” és jelentette meg az első szinopszist, párhuzamos görög szövegekkel. Később feladta hipotézisét és elfogadta Márk elsőségét, melyet Lukács és Máté megírásakor használtak. *De codicibus quatuor evangeliorum Origenianis*. Berlin 1771; *Synopsis Evangeliorum Matthaei, Marci et Lucae*, Berlin 1776, *Commentatio qua Marci evangelium totum e Matthaei et Lucae commentariis descriptum esse demonstratur*. Berlin 1789–1790; *Commentarius criticus in textum graecum Novi Testamenti*, Berlin 1794

39 Wright Nicholas Thomas (1948–) anglikán teológus, Újszövetség-kutató, korábban Durham püspöke, a konzervatív irányhoz tartozik, Pál-kutatással és a történeti Jézus-kutatással foglalkozott. Az Oxford Egyetemen tanult, számos tiszteletbeli doktori címet kapott, többek között a Durham Egyetem (2007), a St. Andrews Egyetem (2009) és a London Egyetem díszdoktora (2010). Oxford Exter College-ban szerzett BA diplomát 1971-ben klasszika filológiából és teológiából is (1973), majd anglikán teológiát tanult 1971–1975 között. 1981 PhD. Montrealban tanított újszövetséget (1981–1986), majd a London Egyetemen (1986–1993). 2003-ban lett Durham püspöke, 2010-ben visszatért a katedrara és Skóciában, a St Andrews Egyetemen tanított. A történeti Jézus-kutatásban a Third Quest kutatói közé sorolják James Dunn-nal és E.P. Sanders-szel együtt. A Jesus Seminar kutató hevesen támadták őt és nézeteit, főleg Robert J. Miller és Marcus Borg. Az anglikán egyház homoszexuálisokat pártoló tanításával szembeszállt, azt az anglikán hagyományokkal való szakításnak tartotta. Főbb művei: *The Climax of the Covenant: Christ and the*

az ószövetségi teológia iránt (*The Old Testament Against Its Environment*, 1950) annak ellenére, hogy őt tekintik a történeti Jézus-kutatás harmadik kérdése atyjának. Más művében (*Good Who Acts*, 1952) Wright amellett érvelt, hogy Isten teljesen egyedi módon nyilatkozta ki magát a történelemben, és ez a cselekedet lett a kinyilatkoztatás alapvető módja. Ennek az akciónak az Írásokban való magyarázata másodlagos és a humán komponense ennek. Ugyanakkor ebben az időben érte el Bultmann teológiája Amerikát, és vele a heideggeri egzisztencializmus filozófiai szemléletének egyoldalúsága is. Az 1950-es években az egzisztencializmus és a fenomenológiai elemzés lett az észak-amerikai filozófiai és irodalmi fakultásokon az elemzés fő iránya, és a biblikusok között is ez váltotta ki a legnagyobb vitákat, főleg miután megjelent angol fordításban is Bultmann *Theology of the New Testament* (ET 1951, 1955) című műve. Egyes körökben, mint például a Yale Egyetemen, már 1950 előtt is jelentősen érezte Bultmann a hatását.

Számos szemináriumban azonban – különösen a biblikus kutatók körében – Bultmann újszövetségi teológiája utáni érdeklődés nem mutatkozott meghatározónak az 1950-es évek előtt. De a biblikus teológiai mozgalom halála után az észak-amerikai biblikusok elkezdtek publikálni a biblikus teológiai monográfiáikat. Érdekes módon sokkal többet publikáltak az Ószövetség köréből, mint az Újszövetségből. Az Ószövetségre vonatkozik: Millar Burrows (1889–1980), *An Outline of Biblical Theology* (1946), Otto J. Baab (1896–1956) *The Theology of the Old Testament* (1949), Walter C. Kaiser, Jr. (1933–) *Toward an Old Testament Theology* (1978), Samuel Terrien (1911–) *The Exclusive Presence: Toward a New Biblical Theology* (1978), Ezek a munkák sokkal többel tartoztak Walther Eichrodtnek (1890–1878) és Von Radnak, mint Wright-nak. A legutóbbi időben újra megjelent Child: *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflections on the Christian Bible* (1933). Walter Bruegemann (sz 1933) *Theology of the Old Testaments, Testimony, Dispute, Advocacy* (1997), Walter John Goldingay, *Old Testament Theology volume I. Israel's Gospel* (2003). Az újszövetségi teológiában: Ladd, A *Theology of New Testament* (1974) és John Reumann (1927–) *Witness of the Word: A Biblical Theology of the Gospel* (1986) és *The Promise and Practice of Biblical Theology* (1991).

Az 1970-es évek végén egyre több bibliakritika került ezekbe a művekbe, amely inkább szolgált a nemzetközi biblikus tudós körök, mint az egyház számára információval. Ez a fajta oktatás az állami egyetemeken vált általánossá, de néhány szemináriumban is meghonosodott.

AZ ÉSZAK-AMERIKAI KORSZAK (1981–1999)

A bibliatudomány az 1980-as évekre érett be Észak-Amerikában. A legragyogóbb és legjobb biblikus kutatók nem mentek többé Európába, hanem Észak-Amerikában meghonosodott egyetemeken és szemináriumokban szereztek diplomát. Sőt Európából, Ázsiából, Ausztráliából jöttek biblikusok az újabb témákat és fejlődési irányokat tanulni

Law in Pauline Theology. (1991). The Challenge of Jesus: Rediscovering Who Jesus Was and Is. (2000). The Resurrection of Jesus: John Dominic Crossan and N.T. Wright in Dialogue. (2005)

Észak-Amerikába. Az új hangulat mindent elsöpört a bibliatudományokban. Számos újabb specializáció jött létre különböző irányokban, és a specialisták újabb témákat vetettek fel Észak-Amerikában. Sőt továbbmenve, feltűnt a poszt-modernizmus, amely Észak-Amerikában sokkal erősebben hatott, mint Európában. A kritika számos területen erősödött, leginkább a klasszikus nyelvtörténeti tanulmányok iránt, melyek kiüresedése érlelődött. Még most is a legtöbb észak-amerikai tudós munkájából hiányoznak a hagyományos kutatás szempontjai.

Újabb témákként jelent meg a narratív analízis, a teológiai analízis, az irodalomkritika, az ideológia kritika, a feminista hermeneutika és a képzelt rekonstrukció (*imaginative reconstruction*).

A történeti Jézus-kutatás

A Jesus Seminar

A Jézus Szeminárium alapítója *Robert Funk* (1926–2005) amerikai biblikus, aki teológiai doktorátusát a Butler Egyetemen és a hozzá affiliálódott Keresztény Teológiai Szemináriumban szerezte 1953-ban. PhD fokozatot a Vanderbilt Egyetemen szerzett. Feltűnt a jeruzsálemi Kelet-kutató Intézetben, a Vanderbilt Egyetem doktori programját is vezette, a Society of Biblical Literature titkára is volt, és alapítója és igazgatója (1974–1980) a Scholar Press-nek. Felesége Char Matejovsky, két lányuk van.⁴⁰ A másik karakterisztikus vezetője ennek a programnak *John Dominic Crossan* (1934–), ír bankárcsaládból származó amerikai teológus, a Jézus Szeminárium és a bibliai antropológia alapítója. 1950-től a szervita rendhez tartozó római katolikus pap, aki az Eunan's College tagja volt. Tanulmányait a Stonebridge Seminary-ben, Lake Bluff, Illinois-ban végezte és 1957-ben szentelték pappá. Írországbán a Maynooth College-ban szerzett teológiai doktorátust 1959-ben. Két évet tanult Rómában, a Biblikus Intézetben. 1965-től két évet Jeruzsálemben töltött az Ecole Biblique Kelet-Jordániában található intézetében, beutazta a Közel-Kelet országait az 1967-es hatnapos háború kitörése előtt. Egy évet tanított Chicagóban a Katolikus Teológiai Szemináriumban, majd megházasodott. 1969-től a DePaul Egyetemen tanított összehasonlító vallástudományt 25 éven keresztül, 1995-ig. Sajátosan rekonstruálja Jézus életét, aki szerinte írástudatlan zsidó cinikus gondolkodó volt Keresztelő János köréből, aki tagadta a hierarchiát, a zsidó törvényvallás normatív rendszerét és a római fennhatóságot. Crossan tagadja a csodákat, a szűzi fogantatást és szülést, Lázár feltámasztását, a vízen-jarást. Nem hiszi, hogy a test feltámadása az őskeresztény egyház tanítása volt, ez csak az 1. Tesszaloniki levélben

40 Robert W. Funk – *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature: A Translation and Revision of the ninth-tenth German edition incorporating supplementary notes of A. Debrunner* (Chicago: University of Chicago Press, 1961). *Language, Hermeneutic, and Word of God* (1966). *A Beginning-Intermediate Grammar of Hellenistic Greek* (1977). *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus* (1993). *Honest to Jesus: Jesus for a New Millennium* (1996). *The Acts of Jesus: The Search for the Authentic Deeds* (1998). *A Credible Jesus* (2002). *Funk on Parables: Collected Essays* (Polebridge Press, 2006).

olvasható félreértésen alapul. Igen nagy jelentőséget tulajdonít a szövegek datálásának, a kopt Tamás-evangéliumot Kr.u. 50-re teszi, amely szerinte a Q-forrás tanúja. Nagy jelentőséget tulajdonít Péter evangéliumának a szenvedéstörténet elbeszélésének kialakulásában. A szinoptikus evangéliumok a 70-es évektől íródnak (Márk), és 90- körül Lukáccsal ér véget a folyamat. A János-evangéliumot a 2. század elejére datálja, későbbi rétegét a 2. század közepére teszi. Bultmann követőként hisz a "Jelek-forrás" létezésében a János-evangéliumban. A szinoptikus evangéliumokat gyakran a Tamás-evangélium fényében olvassa, mint ami a hipotetikus Q-forrásra épülő munka lenne. Két igen kedvelt könyve jelent meg.⁴¹

Robert Funk és John Dominic Crossan hozta létre a Westar Institute -ot, egy non-profit alapítványt, melynek támogatásával 1985-ben alapította azt a kutatócsoportot, amely a legjelentősebb bibliakritikát művelő liberális keresztény kutatócsoport lett, mely elsősorban a történeti Jézus-kutatást és annak eredményeinek publikálását tűzte ki célul. Sajátosan frivol módszere, hogy a történeti Jézussal kapcsolatos vitás kérdéseket a tagok szavazással döntötték el. Ehhez járult az is, hogy a szeminárium kutatói, erőteljes médiatámogatással igyekeztek nézeteiket a nagy nyilvánossággal is megosztani. Kétévenként szerveztek konferenciákat, új fordítását készítették el az Újszövetségnek és az apokrif szövegeknek, melyből a négy evangélium jelent meg először 1993-ban, az Apostolok Cselekedetei 1998-ban. Számos előadást, szemináriumot tartottak a témáról az USA nagyvárosaiban. Albert Schweitzer (1875–1965) nyomán a csoport tagadja, hogy Jézus Isten fia lett volna⁴², szerinte maga is elborzadt volna az evangéliumok láttán. Inkább csak haszid zsidó volt, mint azt Vermes Géza⁴³ is megállapította. Az Újszövetség kánoni iratai mellett igen sokat foglalkoznak Tamás apokrif evangéliumával is, hitelét

41 Crossan John Dominic *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant* (1991) és *The Birth of Christianity: Discovering What Happened Immediately after the Execution of Jesus* (1998). Legnagyobb kritikát és elismerést kapott könyve *Who Killed Jesus? Az evangéliumok és Jézus halálának antiszemita jellegéről írt félig tudományos könyv* (1995). Jézus és Pál archeológiával foglalkozó könyvet is írt Jonathan L. Reed (2001, 2004) archeológussal együtt.

42 Schweitzer, Albert 1875–1965 Német evangélikus teológus, filozófus, zenetudós és orgonavirtuóz, orvos. 1893-tól tanult Strassburg, Berlin és Párizs egyetemén. 1900 Lelkész Strassburgban. 1901 Strassburg teológiai szeminárium vezetője. 1905–1913 Orvostudományt és gyógyszerészetet tanult. 1906 a liberális teológia bírálójaként bekapcsolódott a történeti Jézus vitába, melynek egyik eredménye híres könyve a Jézus élete kutatásokról. Von Reimarus zu Wrede 1–2. (a második kiadástól *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*), J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen: 1906.; *Kultur und Ethik*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen: 1923.; *Die Mystik des Apostels Paulus*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen: 1929.; *Reich Gottes und Christentum*, J. C. B. Mohr (Paul Sebeck), Tübingen: 1934.; *Die Weltanschauung der indischen Denker*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen: 1935.

43 Vermes Géza (*1924 Makó) Exegéta. Gyulán nevelkedett. Rövid ideig pap volt a Sztalmári egyházmegyében, a háború alatt Párizsba ment és a Notre Dame de Sion csoportosuláshoz csatlakozott. Tizenegy évén át Leuvenben és Párizsban tanult. 1965 Oxfordban a zsidó tudományok professzora lett. A Holt-tengeri tekercsek egyik legismertebb kutatója és angol fordítója. Jézus hiteles evangéliuma (Osiris, Budapest, 2005) *Who's Who in the Age of Jesus* (Allen Lane, London, 2005 forthcoming). A zsidó Jézus. Osiris 1995., Jézus és a judaizmus világa. Osiris 1997. A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története. Osiris 1998.

a történeti evangéliumokkal azonos szintre helyezik. A felsorolt tételek is jelzik, hogy ez a kutatás megtöri a hagyományos Jézus-képet, és igyekszik egy laikus Jézus-képet bemutatni, ezt viszont nem minden tudományos megalapozás nélkül teszik a témában járatos kutatók. Azt keresik, ami történetileg igazolható Jézusról. Megjegyzendő, hogy az, ami történetileg igazolható, nem biztosan azonos azzal, amit történetileg igaz. Mindenesetre minden transzcendens vonatkozást megtagadnak Jézustól. Az evangéliumokat emberi termékeknek tartják, amelyben tévedések is előfordulhatnak.

Robert Funk, a Jesus Seminar alapítója jeles tudományos karriert futott be Amerikában, hiszen 1968–1974-ig volt a SBL titkára és egyben a kiadó első igazgatója is (1974–1980). A Press célja a hagyományos tudományos életben megszokott módszertől eltérően igen furcsa volt: olyan „reakcióra számító tanulmányokat” juttasson el a széles nagyközönséghez, amelyeket egyébként nem publikáltak volna. Ez gyakorlatilag provokatív nézeteket tartalmazó tanulmányokat jelentett. Ehhez kapcsolódott a *Journal of Biblical Literature* 1974-ben, és a Society alapította a *Semeia*-t, mint tudományos újságot és az *American Academy of Religion*-nel karöltve kezdte kiadni a *Critical Review of Books in Religion* (1988-ban kezdődött) recenziós kiadványt is. Mivel hihetetlenül gyorsan növekedett az angol nyelvű olvasótábor piaca, a legfontosabb német munkákat gyorsan lefordították angolra, melyből kettőt említünk meg, Rudolf Bultmann: *Theology of New Testament* (2kötet 1951, 1955) és Gerhard von Rad *Old Testament Theology* (2 kötet 1962, 1965). 1980-tól a német kiadók kezdtek publikálni olyan tanulmányokat, amelyeket először angolul írtak. A Jesus Seminar hiperkritikus kutatócsoportja szelektálta az újszövetségi szövegeket teljesen szokatlan módon a következőképpen: PhD-val rendelkező kutatók csoportja internetes szavazással döntötte el mely Jézus szavak tekinthetők hitelesnek. Ez alapján százalékban határozták meg a hitelesség biztosságát a következőképpen:

1. Tarts oda az orcád másik felét is (92%): Mt 5,39, Lk 6,29a
2. A kabát és az ing: Mt 5,40 (92%), Lk 6,29b (90%)
3. Szegények dicsérete!: Lk6,20b (91%), Th54 (90%), Mt 5,3 (63%)
4. Kétezer lépésre kényszerítés (90%): Mt 5,41
5. Szeresd ellenségedet: Lk 6,27b (84%), Mt 5,44b (77%), Lk 6,32,35a (56%) (összevetve az „Imádkozzatok ellenségeitekért”: POxy1224 6:1a; Didache 1:3; Poly-Phil 12:3; és „Szeresd felebarátodat”: John 13:34–35, Rom 13,8, 1 Peter 1:22)
6. Kovász: Lk 13,20–21 (83%), Mt 13,33 (83%), Th96,1–2 (65%)
7. A császár és az Isten (82%): Th100,2b-3, Mk 12,17b, Lk 20,25b, Mt 22,21c (ld Egerton papirusz 3:1–6)
8. A szegénynek adni (81%): Lk 6,30a, Mt 5,42a, Didache1,5a
9. Az irgalmas szamaritánus (81%): Lk 10,30–35
10. Boldogok az éhezők!: Lk 6,21a (79%), Mt 5,6 (59%), Th 69,2 (53%)
11. Boldogok a szomorúak!: Lk 6,21b (79%), Mt 5,4 (73%)
12. A hűtlen intéző (77%): Lk16,1–8a
13. Szőlőmunkások (77%): Mt 20,1–15

14. Abba, Atyám (77%): Mt 6,9b, Lk 11,2c

15. A mustármag: Tamás ev. 20,2–4 (76%), Mk 4,30–32 (74%), Lk 13,18–19 (69%), Mt 13,31–32 (67%)

Mondanom sem kell, hogy ez a módszer inkább provokatív volt, semmint hogy elnyerte volna a tudományos világ konszenzusát.

A Jesus Seminar különböző nyilatkozatokat tett a „négy evangéliumról” azt állítván, hogy az egész szövegnek mindössze 18%-a származik Jézustól vagy vezethető vissza Jézusra. A János-evangéliumról még rosszabb véleményt fogalmaztak meg, mint a szinoptikus evangéliumokról, annak szinte minden mondatát hiteltelennak tekintették. A Tamás- evangéliumnak csak két mondatát tekintették autentikus Jézus-mondásnak, azt amely az üres korsóról szól.

Third Quest a Jézus-kutatásban (a harmadik kérdés)

Részben a Jesus Seminar által elindított kutatással függ össze az Újszövetség kulturális hátterének új típusú kutatása, melyet „harmadik kérdés” (*Third Quest*)⁴⁴ vitának neveznek. A Jézus-kutatás „megújulása” nem a semmiből (ex nihilo) kezdődött⁴⁵. Marcus Borg szerint a publikációk 1960–70 között szaporodtak meg, a jelentősebb tanulmányokat Amerikában írták: Norman Perrin „Rediscovering the Teachings of Jesus” – Jézus tanításainak az újrafelfedezése (1967-ben). Az eredeti szövegnek új fordításai és új Jézus életrajzok jelennek meg. Több jelentős munka foglalkozik a történeti Jézussal: E. P. Sanders, Jézus és a judaizmus (1985), Donald Georgen, Jézus munkássága és üzenete (1986), Richard Horsley, Jézus és az erősek spirálja (1987), Burton Mack, Az ártatlanság mítosza: Márk és keresztény eredetek (1987), J. D. Crossan, A történeti Jézus: egy Földközi tenger vidéki zsidó paraszt élete (1991) és Jézus: egy csodálatos életrajz (1994).

A tudományos szervezetek közül a Society of Biblical Literature (Bibliai Irodalmi Társaság) állította kutatásának középpontjába ezt a kérdést. Ez a szervezet – ellentétben az SNTS-el – nem ragaszkodik a teológiai szempontokhoz, a legtöbb szerző szemlélete inkább az összehasonlító irodalomtudományhoz közelít. 1981-ben a társaságon belül megalakult és 1983-tól állandó kutatócsoportként működik a Historical Jesus Section (a történeti Jézus-tagozat). Ennek egyik radikális szervezete lett 1985-ben a korábban már emlegetett „Jézus Szeminárium”. 125 rendes tagja⁴⁶ ötéves kutatási időszakon keresztül kutatta és fogadta el a történeti mondások hitelességét: különválasztva a Jézus mondásokat a más őskeresztény szövegektől. A kutatókat az különböztetik meg a korábbi Jézus-kutatóktól, hogy nem tekintik a kereszténységet uralkodó kultúrának, ha-

44 A kérdés jó összefoglalója: Cserhádi (2003)

45 Ebben az összefoglalóban jelentősen támaszkodtam Léta Sándor tanulmányára: Léta (2000)

46 A kutatócsoport pénzügyi és infrastrukturális alapját adta a Westar Institute, P.O. Box 7268, Santa Rosa, California http://en.wikipedia.org/wiki/Westar_Institute, Vezetőség: Lane C. McGaughy, elnök, Char Matejovsky, ügyvezető elnök, tagok: Walter Beebe, Bronson C. Davis, Glenn Downing, Roy W. Hoover, Jim Schaad, Bernard Brandon Scott, Andrew D. Scrimgeour, John Staten, Jarmo Tarkki, Mary A. Tumpkin, Joseph B. Tyson, Ronald F. Way.

nem más vallásokkal egyenrangúnak, ennek következtében nem teológiai, hanem az összehasonlító vallástörténet szempontjai szerint kutatják. Egyik vizsgált kérdés, hogy visszavezethető-e a jézusi felségcímek Jézusra, vagy az nem más, mint az őskeresztény egyház interpretációja. A Jézus-kutatás ebben a fázisában használt módszerei a vallástörténeti összehasonlítás, a kulturális antropológia és a társadalomtudományi módszer. Ezeket tartották a Jézussal kapcsolatos empirikus megközelítés adekvát módszereinek. Ezzel új szemüvegen keresztül nézték Jézust, a történeti személyiséget Ennek az új "szövetséges tudománynak" a használata a megújulás legfeltűnőbb jellemzője. A hallatlanul termékeny munkacsoport több mint 250 tudományos munkát jelentetett meg 1980 óta, és létrehozta The Social Science and New Testament Interpretation-t (A Társadalomtudomány és Újszövetségi Magyarázat) és a Social Facets Seminart (Társadalmi Oldal Szeminárium).

Az alábbiakban csak néhányat sorolok fel az újnak tekinthető eredményekből:

Korábban Jézust eszkatológikus prófétának tekintették, most a kutatás végén inkább csak provokatív bölcsességi tanítónak.

Arra biztatták a teológusokat, hogy ne hagyják magukat irányítani az egyházi tanítóhivataltól, annak ellenére, hogy egy-egy egyházhoz tartoznak.

Az ökumenizmus korábbi felfogását azonosították a vallások közötti párbeszéddel.

Látványosan megtagadták a keresztény irodalom felsőbbrendűségét, vagyis a nyugati kereszténység filozófiáját és kultúráját nem tekintették a kultúra csúcsának.

Jézus tanításából a példázatokat kutatták, mondván ezek Jézus tanítási formái, a bölcsesség-hagyomány felismerése.

A példázatokon keresztül teremtettek kapcsolatot az ószövetségi bölcsességi-irodalommal – Példabeszédek, Prédikátor, Jób könyveivel.

A qumráni szövegekkel és a Nag Hammadi könyvtár apokrif anyagával vetették össze a bibliai szövegeket, ennek következtében Péter evangéliumát, Tamás evangéliumát, Márk titkos evangéliumát a kánoni írásokkal paralel írásnak tekintették, mint amelyeket csak valami egyházi diktatúra zárt ki a korábbi általános használatból, de a keresztényeknek éppen olyan értékes irata volt mint a kánoni evangéliumok.

A Biblia szimbolikus világa nem egyezik a más tudományok – az asztrológia, asztrofizika, fizika, geológia – által feltárt világgal.

Új módszerek:

- A bibliai nyelveken túli keleti nyelvek tanulása és használata a szövegek egybevetésénél.
- Az irodalom-kritika esetében ugyanazt a technikát alkalmazzák a bibliai szövegekre, mint más ókori szövegekre.
- A számítógéppel rendezik az adatokat fogalmi kereső programokat alakítanak ki.
- Földközi-tengeri kultúrát azzal a céllal tanulmányozzák, hogy abból megértsék a kereszténység születésének szociológiai szempontjait.
- Az archeológia, hogy a tudósok a felszínre került tárgyakat értelmezni és magyarázni tudják.

Az így elvégzett kutatások eredményeként a Jézus személyével kapcsolatos állításokból a kutatók nagyjából a következőket fogadják el történetileg hitelesnek. A Názáreti Jézus Nagy Heródes uralkodásának idején született. Anyja neve Mária, apja talán nem József volt. Jézus Názáretben, és nem Betlehemben született. Jézus vándortanító volt, aki szeretett együtt étkezni mindenkivel. Gyógyított is, anélkül hogy ősi mágikus formulákat használt volna, feltételezhető hogy pszichoszomatikus hatásokat tudott elérni. Nem járt a vízen, és nem etetett sokaságot kenyérrel és hallal, nem változtatta a vizet borrá és nem támasztotta fel Lázárt a halálból. Jézust Jeruzsálemben tartóztatták le és a rómaiak feszítették keresztre, nem a zsidók ölték meg. Az ellene indított eljárás oka a nyilvános templomi botrány, és nem az Isten fia vád. Az üres sír csak egy fikció – Jézus teste nem támadt fel a halálból. A feltámadás hite Pál, Péter és Mária Magdolna látomásos élményére épül.

Jézus hiteles cselekedeteinek tartják: a Belzebub-vitát: Lk 11,15–17, a pusztai szavakat: Mk 1,1–8, Mt 3,1–12, Lk 3,1–20, (vö.: Ebioniták evangéliuma 1), Keresztelő János és Jézus: Mk 1,9–11, Mt 3,13–17, Lk 3,21–22, Ebioniták evangéliuma 4, Jézus az evangéliumot hirdette: Mk 1,14–15, a bűnösökkel étkezett: Mk 2,15–17, Mt 9,10–13, Oxyrhynchus Gospels 1224 5,1–2, Heródes lefejezteti Keresztelő Jánost: Mk 6,14–29, Mt 14,1–12, Lk 9,7–9. A megfeszítés legfontosabb jeleneteit hitelesnek gondolják, de az egész szenvedéstörténet „valószínűtlenül fiktív eseménysornak”. A megjelenések első sorozata: Jézus megjelenik Kéfásnak: 1Kor 15:3–5, Jézus születése: Jézus szülei József és Mária voltak, részben hiteles elbeszélés Mt 1,18–25 és Lk 2,1–7.

Ebből a szempontból érthető, hogy miért foglalkozott Josef Ratzinger, XVI. Benedek a Jézus-kérdéssel⁴⁷. (A pápa elmékedő Jézus-könyve tudományos megalapozásának tekintik egy katalán professzor, Armand Puig i Tàrrach Jézus életrajzát.)⁴⁸

A feminista bibliakutatás

A feminista ideológiát Mary Wollstonecraft (1759–1797) brit író-⁴⁹, filozófusnőtől szokás származtatni, aki a nők egyenjogúságáért, választójogáért stb. küzdött. Az Egyesült Államokban a feminista mozgalom első jeles képviselői: Lucretia Mott (1793–1880), Elizabeth Cady Stanton (1815–1902), és Susan B. Anthony (1820–1906) voltak, mind-egyikük tiltakozott a női szolgaság ellen, és erősen befolyásolta a gondolkodásukat a quaker vallási mentalitás.

A római katolikus egyház, a Déli-Baptista Convent – mely a legnagyobb egyház az USA-ban – a Mormon egyház és az amerikai evangéliumi mozgalom megtiltotta a

47 Joseph Ratzinger (Benedict XVI.): Jesus von Nazaret (Herder 2007), magyar fordítás SZIT Bp., 2007.

48 Puig i Tàrrach (2011). A szerző PIB növendéke, aki disszertációját Ratzinger előtt védte meg, az angol kiadás előszavát Cardonal Angelo Amato írta. Megjelent német fordításban. Recenziót írt róla: Luz (2011)

49 Őt a témában híressé tevő főbb művei: Thoughts on the Education of Daughters (1787), Elements of Morality (1790), A Vindication of the Rights of Woman (1792), An Historical and Moral View of the French Revolution (1794)

nők papi szereplését. Az anglikán egyház ezzel szemben nem. A feminista teológusok előszeretettel fordulnak az Ó- és az Újszövetség női alakjainak kutatása felé. Szűz Mária, Mária Magdolna, Éva, Eszter, Rút, Noémi stb. a kedvelt bibliai alakjuk, valamint Jézus feminista szempontból vizsgálják. A feminista teológiák szívesen hivatkoznak erre a szentírási idézetre: „Nincs többé zsidó vagy görög, szolga vagy szabad, férfi vagy nő, mindannyian egyek vagytok Jézus Krisztusban” (Gal 3,28). (1 Jn 2,16).

Az Elisabeth Cady Stanton (1815–1902)⁵⁰ által írt kommentár (*The Women's Bible* 1895–1898) a 19. században már sejtetni engedte a 20. századi feminista biblikus kutatás irányát. Stanton úgy vélte, hogy ha a legjelentősebb feminista teológusok részt vesznek munkájában, akkor megkerülhetetlen művet alkotnak. Az eredmény 147 írás és 198 esszé lett. Ettől kezdve Stantont általában Európában és Amerikában, mint hagyományos liberális forrást szokás idézni tudós körökben, mivel ez a kötet számos tanulmánya különböző módon, de a Szentírásban található női reflexiókat gyűjti össze. A sok idézése ellenére a legtöbb biblikus kutató tudományos szempontból soha nem fogadta el ezt a művet. A feministák viszont nem tartották megfelelőnek a korábbi angol bibliafordításokat, sem a King James, sem a Rivised Bible-t (1881, 1885 és 1894 kiadása) Ezért Elisabeth Cady Stanton, 26 munkatársával nekiállt, hogy a nők számára különösen fontos helyeket értelmezze. 1980 előtt a feminista bibliai tanulmányok még nem fejlődtek ki a szemináriumokban és az egyetemeken. 1900 előtt nők nem lehettek a tagjai a *Society of Biblical Literture*-nek Azóta két jelentős női elnöke volt a Society-nek, Phyllis Trible (1932–)⁵¹ és Adele Berlin 2000-ben⁵².

A női bibliakritika arra a jelenségre koncentrált, hogy a férfiak által dominált biblia-tudomány milyen hatást gyakorolt az egyes témákban a következtetésekre. Schüssler-Fiorenza⁵³ a bibliatanulmányok maskulin jellegéről értekezik a *Rhetoric and Ethic*:

50 Stanton, Elisabeth Cady; Anthony, Susan Brownell; Gage, Matilda Joslyn. *History of Woman Suffrage, Volume I, covering 1848–1861. Eighty Years & More: Reminiscences 1815–1897.* 1993. *The Woman's Bible: A Classic Feminist Perspective* (1895) *The Woman's Bible, parts I and II* (1895, 1898).

51 Trible Phyllis (1932–). Virginiából származott, PhD diplomát a Columbia Egyetemen, az Union Seminary-ban szerzett 1963-ban ószövetségi specializációval.

52 A Maryland Egyetemen hébert tanít és hebraisztikai tanulmányokkal foglalkozik.

53 Schüssler-Fiorenza, Elisabeth (1938 Csanád, Románia) Katolikus feminista teológusnő. A háború után Ausztriában és Frankföldön tanult, 1958–1962 Würzburgban katolikus teológiát. 1970 Münsterben diplomázott „Uralom és papi motívumok János apokalipszisében” címmel írt dolgozatot a katolikus teológia alapján. Rudolf Schnackenburg felfigyelt rá, de diplomát nem kapott. Az USA-ba távozott, majd 1970-től tanít. Először a Notre Dame Egyetemen. 1984–1988 Talbot-Professori ösztöndíjat kapott az Episcopális teológia Újszövetség tanszékétől. 1988-tól Krister-Stendahl-Professur a Harvard Egyetemen. Emellett vendégprofesszor többek között Tübingen, Berlin és Heidelberg egyetemein. Művei: *Der theoretische Anspruch feministischer Theologie*, Münster, 2004. *Jesus - Miriams Kind, Sophias Prophet*, Gütersloh, 1997. *Das Buch der Offenbarung*, Stuttgart, 1994. *Brot statt Steine*, Freiburg/Schweiz, 1991. *Zu ihrem Gedächtnis*., München, 1988. *Priester für Gott - Münster (Westfalen)*, Univ., Diss., 1969/70. *Der vergessene Partner*, Düsseldorf, 1964. Angolul: *Wisdom Ways: Introducing Feminist Biblical Interpretation*, Maryknoll, 2001. *Jesus and the Politics of Interpretation*, New York, 2000. *Rhetoric and ethic*, Minneapolis, 1999. *Sharing Her Word*, Edinburgh [u.a.], 1998. *Jesus: Miriam's Child*, New York, 1994. *The Power of Naming*, Maryknoll, 1996. *Searching the scriptures*, New York, 1994/95. *Revelation*:

The Politics of Biblical Studies (1999) című művében. Meg van győződve arról, hogy a fundamentalista „bibliatudomány” célja, hogy a hierarchia segítségével elnyomja a női gondolatot, és ezt a szerepet játssza a maskulin Isten-kép is. Azt gondolja, hogy a Bibliát azért hozták létre, hogy segítse elnyomni a nőket az egyházban és a világban. Az újabb női bibliai tanulmányokban erőfeszítéseket tett arra, hogy meghatározza a régi női képet egyes zsinagógai és Jézusra vonatkozó szövegeken keresztül. Amellett érvelt, hogy az Ószövetségben a nőt gyakran tisztelettel illették, és jelentős befolyása volt a családjára. Legjelentősebb vállalkozása a *Searching the Scripture* (1994) tanulmánykötet – amelyben számos feminista biblikus⁵⁴ közölt tanulmányokat vagy kommentált egy-egy bibliai könyvet – nem más mint a *The Women’s Bible* 1895–1898 újabb verziója. Ebben a kötetben – amely igen sikeres kiadvány volt – nem egyszerűen észak-amerikai feminista biblikusok írnak, hanem az amerikai feminista eszme világméretű elterjesztéséről van szó. Elisabet Gössmann egészen Bingeni Hildegardig (12. század) vezeti vissza az európai feminista gondolatot. (29 old.), vagy Nagy Gertrude-t is ide sorolja. A devotio moderna korából Christine de Pizan-t említi (1399), és elmarasztalja a férfisovinisztának tekintett Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim-et. Feltárja Isotta Nagarolla (15. sz.) veronai író, de ráirányítja a figyelmet Ventia Lucretia Merinella-ra (1600) is, aki nem hezitált az apokrifokat is használni Szűz Mária bemutatásához. Szintén dicséri, hogy az Ádám-Éva dialógust másként értelmezi, mint a hagyományos férfitológusok. Ráirányítja a figyelmet Marie de Jars de Gournay-ra is (1622), aki a jezsuiták barátja volt és a férfi-nő egyenlőségét hirdette.

A kánoni határok átlépése a feminista teológia egyik sajátossága. Schüssler-Fiorenza ezt azzal indokolja, hogy a konzervatív szemléletet meg kell haladni. Úgy véli, hogy a konzervatív politika a Bibliát fegyvernek használja a nők elnyomására, amikor abból érvel a nők jogai ellen. Úgy véli továbbá, hogy a korábbi *Woman’s Bible* átvette a zsidó-ellenes sztereotípiákat és a népies keresztény előítéleteket. A kánon megtagadásának hagyományát Marcionra (Kr.u. 130) vezeti vissza, aki megtagadta a zsidó írásokat és

Vision of a Just World, Minneapolis, 1991. Discipleship of Equals, New York, 1993. But She Said, Boston, 1992. Frauenkirche - eine Exoduscemeinschaft, Luzern, 1990. Bread Not Stone, Boston, 1984. Theological criteria and historical reconstruction, Berkeley, 1987. In Memory of Her, New York, 1983. Invitation to the Book of Revelation, AGRden City, 1981. The apocalypse, Chicago, 1976. Aspects of religious propaganda in Judaism and early christianity, Notredame, Ind., Paris, 1976.

54 Janice Capel Anderson, Karen Baker-Fletcher, Triata Nakashima Brock, Claudia V. Camp, Kaktie G. Cannon, Elisabet A. Castelli, Alison M. Cheek, Carol Devens-Green, Monika Fander, Ivone Gebara, Carolyn de Swarte Glifford, Elisabet Gössmann, Ada Maria Isasi-Diaz, Brigitte Kahl, KOWOK Pui Lan, Elisabeth Struthers Malbon, Melanie A. May, Lauree Hersch Meyer, Barbara H. Geller Nathanson, Teresa Okure SHCJ, Judit Plaskow, Marjorie Proter-Smith, Elisabet-Schüssler Fiorenza, Mary Ann Tolbert, Karen Jo Trojesen, Lieve Troch, Kathleen O’Brien Wicker, Mary Anna Beavis, Sheila Briggs, Elisabet A. Castelli, Kathleen E. Corley, Mary Rose D’Angelo, Joanna Dewery, Linda Bennett Elder, Lone Fatum, Ingvild Saelild Gilhus, Deirdé Good, Susan Ashbrook Harvey, Margaret D. Hutaff, Karen L. King, Cynthia Briggs Kittredge, Ross S. Kraemmer, Rebecca Lesses, Amy-Jill Levine, Linda M. Maloney, Clarice J. Martin, Shelly Matthews, Sheila E. McGinn, Anne McGuine, Carolyn Osiek, PHEME Perkins, Tina Pippin, Adele Reinhartz, Marie-Eloise Rosenblatt, Jane Schaberg, Luise Schrottroff, Silvia Schroer, Turid Karlsen Seim, Elsa Tamez, Sarah J. Tanzer, Maureen A. Tilley, Elaine Mary Wainwright,

Pálnak csak 10 levelét ismerte el. Luther is kritikusan tekintett a kánonra. A kommentár azonban nem csak a feminista szempontokat érvényesíti, hanem nyilvánvalóan utat akar törni szemléletével a tudományos világ felé is. Az összes keresztény iratot magyarázza, de az ókeresztény irodalom néhány alkotására is kitér. Úgy tekint a kánonra, mint amelynek megalkotóit nem csak tekintélyi, hanem politikai szempontok is vezették döntéseikben. Az volt a céljuk a döntéshozóknak, hogy olyan gyűjteményt készítsenek, amely alkalmas az eretnenség elleni érvelésre. Vagyis az ortodoxia (igazhitűség) és herezis (eretnység) ellentét a 2–3. században egyben a hatalmon lévők önigazolására használt két minősítésként is működött, állítja Schüssler Fiorenza. (5.) Tételének igazolására idézi Caesareai Eusebius püspök (331) levelét, melyet Konstantin császárnak írt kérvén, hogy csak bizonyos Bibliákat használjanak Konstantinápolyban. Az első kutatók például a levélirodalmat felosztották magán-, nyilvános-, és hivatalos levelekre, és mivel Pál levelei keresztény egyházaknak íródtak, ezért a hivatalos levelek kategóriájába estek, amely a kánoniságuk alapja lett. Ezzel párhuzamosan megalkották a heretikus nő fogalmát is, az apostoli korban ilyen kategóriába esett Mária Magdolna, ezért a neve alatt megjelenő írásokat is kizárták a kánonból. Krüzosztomosz elfogadta a női misszionáriusok jelenlétét, de a montanisták megtagadták a nők próféta szerepének elfogadását. Arra utal, hogy Athanasius (367) már radikálisan elkülöníti a kánoni könyveket a nem kánoni iratoktól, jóllehet magának a kánon szónak a használata ilyen értelemben csak a 380-as években kezdődik. Az újszövetségi kánon kifejezést pedig csak a 400-as évektől találhatjuk meg. Ez az oka, hogy Schüssler- Fiorenza számos ókeresztény iratot is felvesz a kommentárjába.

Magát a kommentárt három részre osztja, és az első csoportba sorolja azokat nyilvánlatkoztató beszédeket, amelyeket a bölcsesség megnyilvánulásának tart. Salamon Ódái és a Sibilla-jóslatok mellé János Jelenések könyve, valamint a Jób leányairól szóló irat kerülnek ebbe a csoportba. A második csoportba sorolja a levélirodalom vitáját, amelyet szintén a bölcsesség közvetítésének fogott fel. A keresztény Biblia levélirodalmát is történeti, és nem kánoni sorrendben ismerteti. A Római levelet a két Tesszalonikai levél után és a Filemon levél előtt tárgyalja a kommentár. A harmadik kategóriába sorolta a életrajzi beszédeket, amelyek a bölcsesség követeiről szólnak. Ez a hagyományos kánoni szemlélethez viszonyítva legtarkább csoport. Tarka elegye a hagyományosan megszokott ó- és újszövetségi könyveknek, valamint apokrifeknek. Judit, Márk evangéliuma, a Q-forrás mondásai, Tamás evangéliuma, János evangéliuma, Mária Magdolna evangéliuma, Máté evangéliuma, Pistis Sophia, Mária evangéliuma, Lukács evangéliuma, Apostolok cselekedetei, Tekla cselekedetei, Perpetua és Felicitás szenvedéstörténete, Asenet könyve követi egymást.

Új hermeneutika

A bibliai hermeneutika mindig is vitában született meg⁵⁵. Legtöbbször a Szentírás írott szövegeinek magyarázó elveinek tartják, de nem szabad elfelednünk, hogy a hagyományosan könyvvallásnak tartott zsidók hitvilága az egyiptomi kivonulástól kezdve a babiloni fogságig könyv nélkül létezett. Jézus ugyan számunkra hagyományosan csak a ránk hagyott kánoni keresztény iratokból ismerhető meg, de ezen iratok tekintélye soha nem előzte meg Jézus tekintélyét, amely arra indította a kutatókat, hogy a keresztény írások előtti Jézus-képet is kutassák. De a bibliai hermeneutika bonyolultságának igazi oka, hogy szerzőnek tartjuk a kinyilatkoztató Istent és az emberi írókat is. A Biblia jelentésének kutatására használják a szövegkritika, történet-, forrás-, forma-, szerkesztés-, kánon-, olvasó közönségi-, szociológiai -, irodalmi-, struktúra-, narratív- és a retorikakritika módszereit. A katolikus egyházban Ágoston, Órigenész és Jeromos igen nagy hatással volt a hermeneutika elméletére és gyakorlatára, a középkort uralta az allegorikus, morális és tropológikus értelem. A 19–20. században – főleg Richard Simon provokatív munkássága után – a szószerinti értelmezés felé fordult. Ennek ellenére a 20. században újra figyelem középpontjába kerül az új patrisztikus egzegézis, igaz az a nézet is általánossá vált, hogy az egyházatyák a szövegekbe újabb értelmet is bevittek. Ez a kettősség az 1950-es években a Biblia értelmezőit két ellentétes táborra osztotta. A fundamentalista egzegézis követői a történetkritika elutasításával némileg visszakanyarodtak a korai protestáns egzegétákhoz, de furcsa módon már nem voltak dogma-ellenesek, mint korábban, hanem éppen azért, mert a történetkritikusok a keresztény hit alapjait támadták, pl. a szűzi fogadás vagy a feltámadás kétségbevonásával. Európában H. Lubac⁵⁶ jezsuita teológus, későbbi bíboros és J. Daniélou, az ókeresztény irodalom francia fordításának kiadója a szószerinti értelmezés ellenében igyekezett feléleszteni a patrisztikus allegorikus egzegézist, ezzel előkészítette az új patrisztikus egzegézist, melynek célja a bibliai üzenet kutatása. Főleg a tipológiai jelentés került az érdeklődés középpontjába, mint a bibliai „dolgok” mélyebb jelentését feltáró módszer. H. Richard Niebhuur (1894–1962) megjegyzése szerint az 1940-es évektől kezdve jelentős érdeklődés mutatkozik az Írások narratív értelmezése iránt.

55 Lásd részletesebben Brown, Raymond E. – Schneiders, Sandra M. (2003) 209–235.

56 Lubac Henri-Marie de, SJ (1896–1991) az első világháborúban katona, majd francia jezsuita pap, később bíboros, a 20. század legbefolyásosabb teológusa, a II. Vatikáni Zsinat egyik meghatározó egyénisége. Filozófiát Canterbury-ban tanult, teológiát Lyonban, 1929–1961-ig ugyanott a katolikus egyetemen tanított. Az ókeresztény irodalom francia fordításának – „Sources Chrésiennes” – társkiadója, elsőként foglalkozott a középkori egzegézissel (Exégèse Médiévale 1959–65). 1950-ben néhány könyvét indexre tették „Surnaturel, Corpus mysticum, and Connaissance de Dieu” és el kellett hagynia az egyetemet és a provinciáját is. 1958-ban térhet vissza az egyetemre, és 1960-ban XXIII János bíborossá nevezi ki és megbízza a II. Vatikáni Zsinat előkészítésével. A Lumen gentium, Gaudium et spes. Catholicisme: les aspects sociaux du dogme, 1938, translated as Catholicism: Christ and the Common Destiny of Man. trans. Sheppard, L. & Englund, E. San Francisco: Ignatius Press. 1988. Corpus Mysticum: L'Eucharistie et l'Église au moyen âge, 1944, Surnaturel, 1946, Exégèse médiévale, 1959, 1961, 1964. The Mystery of the Supernatural. 1998. The Drama of Atheist Humanism. 1995. Susan Wood. Spiritual Exegesis and the Church in the Theology of Henri de Lubac. 1998.

Az 1950–1965 közötti időben – némileg az új heideggeri iskola hatására – egyre többen foglalkoztak a nyelv szerepével. J. M. Robinson és J. H. Cobb⁵⁷ ezzel kívánták meghaladni a hagyományos bultmannianus személetet. Másrészt a strukturalista⁵⁸ nyelv és irodalmi analízis profán irodalomban alkalmazott módszerét befogadta a bibliai értelmezés is⁵⁹. Új elem a szövegtani értelmezésnek az a formája, amely nem csak a szöveggel, hanem annak olvasójával is foglalkozik, mivel úgy tekint a szövegre, mint olyan költői szerkezetre, amely az olvasóban fejt ki hatását. Különösen fontos lesz ez a szemlélet az újabb parabola kutatásában⁶⁰. A bibliai nyelvi elemzés és szemantikai háló feltárásának módszerét sokan tanulták James Barr-tól⁶¹. A Yale Egyetemhez fűződik számos bibliai hermeneutikai kutatás, többek között Hans W. Frei (1922–1988)⁶², aki igyekezett vallásos üzenetet kiolvasni a bibliai szövegekből. A narratív elbeszélések értelmezésének hermeneutikáját dolgozta ki. A legismertebb műve *The Eclipse of Biblical Narrative* (1974), amely egyben a 18–19. századi angol és német bibliai hermeneutika összefoglalása. A másik jelentős műve, a *The Identity of Jesus Christ* (1975) azon fáradozik, hogy egy új krisztológiával hívja fel a figyelmet az evangéliumok elbeszélésének jellegzetességeire. Ezzel a poszt-liberális egzegéták vezéralakjává lépett elő a Yale Egyetemen George Lindbeck⁶³ és David Kelsey mellett, mivel figyelmét a keresztény közösség számára fontos hermeneutikára irányította. Frei elképzelése szerint jóllehet a bibliai írások tartalmazznak történeti jellegű anyagot, de a felvilágosodástól kezdve elkülönítik a történet mondanivalóját attól, ezzel tagadják az elbeszélés szerepét a teológia bemutatásában. Azt javasolta tehát, hogy a bibliai elbeszéléseket inkább kellene értelmezni a saját fogalmaival, mint a történeti vagy általános fogalmakkal, amelyeket a filozófiában használnak. Az a nézete, hogy a teológiát ezekben az elbeszélésekben a bibliai narratív teológia követelményei szerint kell bemutatni.

Stanley Hauerwas (1940–) hermeneutikája mélyen gyökerezik a teológia történetébe, hiszen úgy vallja, hogy Aquinói Tamás, Soren Kierkegaard, Karl Barth, Ludwig Wittgen-

57 *Biblical tendencies Today: An Introduction to the Post-Bultmannians* Washington 1969.

58 A nyelvi strukturalizmus atyjának Ferdinand de Saussure-t tekintik, akinek művét csak halála után publikálták: *Cours de linguistique générale* (1916).

59 R. Scholes, *Structuralism in Literature: An Introduction* (1974) D. Patte, *What is Structural Exegesis?* (1976); a fenti szerző érdekes strukturalista tanulmányt írt az irdalmas samaritanus történetéről “An Analysis of Narrative Structure and the Good Samaritan,” *Semeia* 2 (1974)

60 M.A. Tobert: *Perspectives on the Parables*. Philadelphia 1979.

61 Barr (1961)

62 Frei Hans Wilhelm (1922–1988) Breslauban született zsidó szülőktől, de evangélikusnak keresztelték, 1930-as években Angliába költöztek. Jobban szimpatizált a quekerekkel, mint az anglikánokkal. A Yale egyetemen ismerkedik meg H. Richard Niebuhr-al, 1945-ben baptista lelkész lett.

63 Lindbeck George Arthur (1923–) amerikai lutheránus teológus, aki Kínában született misszionárius szülők gyermeke, a poszt-liberális teológia atyja. BA 1943 Gustav Adol College, BD 1946 Yale egyetem, PhD Párizsban szerezte, 1955-ban középkori tanulmányokat tanult Torontóban is. Disszertációját John Duns Scottus-ról írta. A II. Vatikáni zsinaton ökumenikus megfigyelő, 1968–1987 között a zsinat és a Lutheran World Federation összekötője.

stein és John Howard Yoder hermeneutikájára építi nézeteit⁶⁴. Érdekes elgondolása, hogy a szavakat el kell különíteni az egyháztól, illetve arról beszél, hogy a szavaknak joga van ahhoz, hogy megzavarják az embereket. Sőt a szavak gyógyító erejéről is beszélt, arról a folyamatról, hogy a szavak nem egyszerűen jelentést hordoznak, hanem beavatkoznak az egyén pszichéjébe. Elkülönítette a halálról való filozófiai beszédet a halál tényétől.

David Kelsey (1932–)⁶⁵ sokat idézett műve, az *Eccentric Existence* (2009), különösen sokat foglalkozik az Isten-kérdés felvetésének körülményeivel. Aquinói Tamás az Isten-kérdést azért veti fel, hogy választ adjon a világ folyamatosságára. Luther azért, hogy választ adjon szorongására az üdvösség elnyerésével kapcsolatban. A modern kutatók azért foglalkoznak az Isten-kérdéssel, hogy eldöntsék van-e vagy nincs. Az Isten-kérdésre való válaszuk nem lehet azonos az önmagunknak feltett kérdésekre adott válaszokkal. Alapvetően egzisztencialista hermeneutikát fogalmaz meg, és sokat foglalkozik az eszkatológikus valóságra vonatkozó válaszukkal, többek között a feltámadt testről mondhatókval.

Paul Ricoeur francia származású (1913–2005)⁶⁶, de a Chicagói Egyetemen kifejtett tevékenysége erősen befolyásolta az amerikai bibliai hermeneutikát. Ricoeurt leginkább az emberi akarat kérdése foglalkoztatta, amely jelenséget elsősorban a fenomenológia és a pszichoanalízis szemszögéből és módszereivel próbálta értelmezni. Érdeklődési körébe tartozott továbbá az irodalmi alkotások, így a Biblia nyelvi természete, és annak következményei illetve a történelemtudomány alapfogalmai. Gondolkodására nagy befolyással volt Gabriel Marcel, Edmund Husserl, Karl Jaspers, Martin Heidegger és Sigmund Freud. Chicagói éveiben az angol és amerikai nyelvészettel foglalkozott. Ennek eredménye a *La métaphore vive* (Az élő metafora 1975) című könyve, amelyben a metaforák költészetben betöltött szerepével, új jelentéseket teremtő erejével foglalkozik. Igen érdekelte a bibliai jelenségek hatékony továbbadásának módszere, sőt az is, hogy miként

64 *Suffering Presence: Theological Reflections on Medicine, the Mentally Handicapped, and the Church* (1986). *Christian Existence Today: Essays on Church, World, and Living in Between* (1988). *Resident Aliens: Life in the Christian Colony* (William Willimonnal közös munkája) (1989). *Naming the Silence: God, Medicine and the Problem of Suffering* (1990). *After Christendom: How the Church Is to Behave If Freedom, Justice, and a Christian Nation Are Bad Ideas* (1991).

65 David H Kelsey (1932–) 1965-től lutheránus professzor a Yale teológiáján. BD (1958) és PhD (1964). 2011-ben előadásokat tartott a Princeton Egyetem teológiáján is. Jelentősebb művei: *The Uses of Scripture in Recent Theology*, (1975). 'Biblical narrative and theological anthropology' (1987)

66 Magyarul megjelent művei: *A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása – Bibliai hermeneutika* (Hermeneutikai Kutatóközpont, Bp. 1995), *Fenomenológia és hermeneutika* (Kossuth, Bp 1997), *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok* (Osiris, Bp 1999), *A természet és a szabályok* (Jean-Pierre Changeux-val közösen, Osiris, Bp. 2001), *Bibliai gondolkodás* (André Lacocque-kal közösen, Európa, Bp 2003). *Az élő metafora* Osiris Kiadó, 2006. *Az interpretációk konfliktusa = A hermeneutika elmélete I.*, szerk. Fabiny Tibor, Szeged, 1987, 199–218. *Az én és az elbeszélte azonosság = P. R.: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, 1999. *Metafora és filozófia-diskurzus = Szöveg és interpretáció*, szerk. Bacsó Béla, Budapest, é. n. [1991], 65–96. *Fenomenológia és hermeneutika / Paul Ricoeur ; összeáll., ford., a tanulmányt és a jegyzeteket írta Mezei Balázs.* – Budapest: Kossuth, 1997. – 165 p. – Fordítás: Paul Ricoeur és Edmund Husserl egy-egy írása.

hal meg az egyházi kommunikációban⁶⁷, a prédikáció során a bibliai szöveg néhány jelentése és veszíti el provokatív szerepét a bibliai szöveg⁶⁸.

David Tracy (1939–)⁶⁹ amerikai katolikus pap, aki a Gregorianán végzett Rómában. Hermeneutikai elveire hatott Paul Ricoeur, Jacques Derrida, Hans-Georg Gadamer és a folyamatteológia jeles alakja, Schubert Ogden, valamint a misztikus Simone Weil is. Úgy véli, hogy a keresztény teológus első feladata az értelmezés, amely egyébként mindannyiunk létehez hozzátartozik. Minden teológusnak, amikor beszél „három címzettje van, egyrészt a társadalmi realitást, a szociális realitást, ez tágabb értelemben az egész társadalmat jelenti, szűkebb értelemben az akadémiai köröket valamint az egyház nyilvánosságát.” (Tracy, 1981, 5). Az analóg képek megtalálása igen fontos az interpretáció számára. A keresztény interpretáció legfőbb típusa Jézus Krisztus, akit dialektikus nyelvezetben érdemes előadni (ld. Karl Barth). Felhívta a figyelmet a post-modern Isten elnevezésekkel való párbeszédre, mivel ez a jelen teológiai ígéhirdetésünk nyelvi kontextusa.

Megemlítek még néhány héber nyelvészt, aki főleg az ószövetségi hermeneutikával foglalkoztak, mint Robert Bernard Alter (1935–), amerikai héber nyelvész és összehasonlító irodalmár, a californiai Berkeley Egyetemen 1967-től ismert. Kafka és a héber irodalom kapcsolatáról is írt értekezést. Kommentálta a Teremtés, a Kivonulás, és Sámuel 1. könyvét. A narratív struktúrákat vizsgáló iskola tagja. Ugyanehhez az iskolához tartoznak Meir Sternberg, aki a héber Biblia kultúrák közötti szerepét vizsgálta, David M. Gunn (1942), Danna Nolan Fewell (1958–) héber nyelvész, aki a feminista teológia elkötelezettje és a narratív iskolához tartozik⁷⁰. Kiadója a héber Biblia intertextuális szöveg programjának (1992) és társkiadója Bible and Ethics of Reading-nek (1997). E szerzők mindegyike az Ószövetség szövegeihez a narratív szemléletmód felől közelít.

A történetkritikától a retorika kritikáig

1968-ban a *Society of Biblical Literature* az elnöksége azzal fordult James Mulienburghoz (1896–1974), hogy javasolja, hogy a történet-kritikai módszer koncentráljon az Írás kisebb egységeire. Azt nyilatkozta, hogy a retorikai analízisnek az a küldetése, hogy a tanulmányaiban az adatok felől a szövegben található értelmezés tágabb mozzanatai felé forduljon, jobban koncentráljon ezek történeti környezetére és tartsa figyelemben a szöveg egységét. Ez bizonyos érdeklődést váltott ki az Ószövetség-kutatók körében, de még különösebb érdeklődést gerjesztett az Újszövetség-kutatók között, megjelent

67 Igen jó összefoglaló bibliai és teológiai hermeneutikájáról: Wenzel (2008).

68 Ld. Francois-Xavier (2011). 315–334.

69 Jelentősebb művei: *The Analogical Imagination: Christian Theology and the Culture of Pluralism* (1981), *Talking About God: Doing Theology in the Context of Modern Pluralism*, with John Cobb (1983), *Short History of the Interpretation of the Bible*, with Robert Grant (1984)

70 *Compromising Redemption: Relating Characters in the Book of Ruth* (1990), *Circle of Sovereignty: Plotting Politics in the Book of Daniel* (1991), *Narrative in the Hebrew Bible* (1993), *Gender, Power, and Promise: The Subject of the Bible's First Story* (1993), *The Children of Israel: Reading the Bible for the Sake of Our Children* (2003), *The Haunting Child of Samuel* Bak (2009).

Hans Dieters Betz⁷¹ Galata-kommentárjában (1979) is, amelyben a klasszikus retorikai analízist Pál leveleire alkalmazta. Szintén jelentős érdeklődést váltott ki azzal, hogy ugyanerre a témára koncentrált, Wilhelm Wullner (1928–), James D. Hester (1939–) és Robret Jewett (1933–). Ugyanebben az időben George Kennedy (1928–) klasszika filológia professzor Észak-Carolinából, erősen érdeklődött a retorikai analízis iránt és közzétette a *New Testament Interpretation Through Rhetorical Criticism*-t (1984). Nála tanult az ifjabb kutató, Duane Watson (1956–), akinek célja a klasszikus retorika kutatása számos levélben (ld. Watson és Hauser).

A retorikai kritika szélesebb kontextusba helyeződött. Az évszázad első részében az Egyesült Államokban ugyanis oktatott anyag volt mindazok számára, akik nyilvános beszédeket mondtak valahol. Az 1960-as évektől kezdve a filozófusok, a tudománytörténészek, az antropológusok és számos más akadémiai ág kezdett érdeklődni a retorika iránt. Igen népszerű lett Chaim Perelmann (1912–) neoklasszikus retorikájára vagy Lucie Olbrechts-Tyteca-el *The Rhetoric: A Treatise on Argumentation* (1969) művére hivatkozni. Ennek eredményeként a retorikát összevegyítették más irodalmi kutatási formákkal, a szociológiával, a szocio-biológiával és az antropológiai analízissel is. A fiatal kutatók egy jelentős csoportja arrafelé halad, hogy a klasszikus retorikából olyan retorikát hozzon létre, amely találkoztatja, ha nem is az összes, de minél több modern tudományt, amely a vitára fókuszál. Az Emory Egyetemről származó Vernon Robbins (1939–) műve jellemzően fejezi ki ezt: *Exploring the Text of Texts: A Guide to Socio-Rhetorical Criticism* (1966 ld. Gowler, Bloomquist, és Wattson). Ennek a tanulmánynak a fő iránya a multidimenziós szemléletmód, dombormű (a metaforát a fotózásból kölcsönözték), alakzat és forma. Retorikai tanulmányokkal találkozhatunk nemzetközi szinten is különösen Dél-Afrikában, Skandináviában, és Ázsiában (ld. Porter és Olbricht).

A retorikai kritika magába foglal számos különböző kritikai formát is, beleértve a modernizmust, a formalizmust. Ilyen kutatók pl. Cleanth Brooks (1906–) és T.S. Eliot (1888–1965), az olvasó központú kritika: Kenneth Burke (1887–1995) Walter J. Ong S.J. (1912–) és Stanley Fish (1938–), strukturalizmus és szemiotizmus: Ferdinand Saussure (1857–1913) és Roland Barthes (1915–1980), a dekonstruktivizmus: Jacques Derrida (1930–) és Paul de Man (1919–1983), a pszichologizmus és pszichoanalitikus kritika: Michael Foucault (1926–1984) és Peter Brooks (1938–), a marxizmus és új historizmus: Raymond Williams (1921–1988), a feminizmus: Elaine Showalter (1941–) és Hélén Cixous (1937–), az afrikai amerikai kriticismus: Henry Louis Gates Jr. (1950–) és az etika és a kánon kapcsolata: Northrop Frey (1912–1991) és J. Hills Miller (1928–). Mindezek nem terjednek ki az ideológia kritikára, a feminista hermeneutikára és a képzetek perspektívájára.

71 Betz Hans Dieter német születésű amerikai teológus, az ókeresztény irodalom kutatója Chicago teológiai fakultásán. Pál leveleinek kutatásában jeleskedett, különösen a Galata levél és a Hegyi beszéd kutatásában, valamint az ókeresztény irodalom görög-római összefüggését kutatta. Az SBL elnöke (1999–2000) és az SNTS (1997) elnöke.

ÖSSZEGRÉS

A 20. századi amerikai bibliai tanulmányok a szakavatott német kritikától jutottak el a nemzetközi bibliatudomány meghatározóivá. A század elején számos német szerző és módszere iránt lelkesedtek az észak-amerikai biblikusok, majd egy intenzív fordítási folyamat eredményeként az angolra fordított német kutatók eredményeit felhasználva az észak-amerikai kutatók fokozatosan uralni kezdték a bibliatudományban is a tudományos vitákat. Ez azt is jelentette, hogy a hagyományos német és nagy-britanniai bibliakutatók szemléletmódját sokkolták, azok viszont úgy tekintettek rájuk, mint az észak-amerikai avangarde-ra és tiszavirág-életű kezdeményezésre. Ezek a konzervatívabb és hagyományosabb kutatók Észak-Amerikára és ezen keresztül a világra is úgy tekintettek, mint elsíratandó nézetekre, amelyekben az észak-amerikai vezetés levetkőzte mindazt, amit korábban a bibliatudomány birtokolt és új formát vett fel az újabb évszázadban.

Az új világ civilizációja úgy jött létre, hogy egyre jobban eltávolodott az etnikai és a vallási kultúrától. Már a vallásosság egésze is Észak-Amerikában nyilvánvalóan más lett, hiszen ott nem egyetlen felekezet vagy vallás uralkodik. Ezért talált szimpátiára az az elképzelés, hogy mindegyik közösségben birtokolnia kell azt a privilégiumot, hogy saját történetét elmondhassa. Ez tette lehetővé, hogy újra felfedezzék a bibliai írások narratív és retorikai formáit, amelyet sokáig a nyelvtani, történeti és irodalomkritika priorizált. Az érdeklődés visszatért a történetek láncolatához, amelyet a bibliai Írásokban találhatunk, és ebben található Izrael és egyház hitéhez, amely motiválta és most is mozgósítja a születő generációt a bibliatudomány művelésére. Az észak-amerikai biblikusok számbeli megszorodása, és az egyetemek viszonylag jó pénzügyi helyzete lehetővé tette egyrészt, hogy élen járjanak a költséges archeológiai kutatásokban, másrészt főleg a baptista egyház afrikai missziója révén, uralják az afrikai egyetemek szemléletmódját is. A Jézus-élete kutatásban a történet- és hagyománykritikát oly mértékben radikálisan alkalmazták, hogy az evangélium Jézus-képét teljesen kétségbe vonták és saját koncepciójuk alapján állítottak össze egy Jézus-képet, amelyet teljesen elszakítottak az evangéliumok és az egyház évszázadokon keresztül élénk tárt Jézus-képétől. Jézust és a kereszténységet vallástörténeti összehasonlításban az indiai vallások és más nem keresztény kultúrák szemszögéből kezdték vizsgálni. A szövegértelmezésben pedig az irodalmi és retorikai elemzés más irodalmi alkotások elemzésére kifejlesztett módszerét alkalmazták a bibliai szövegekre. A feminista biblikusok nagy ismertséget vívtak ki maguknak és a bibliai egyoldalú férfi-szemléletét kritizálták. Mivel Észak-Amerikában az ún. történeti keresztény egyházak mellett nagy számban vannak jelen az Európában kiségyházaknak számító felekezetek, az ő szemléletük jelentősen reprezentálódik az angol nyelvű publikációkban. Európában a szisztematikus teológia a reformációig, tekintélyben megelőzte és alapvetően a bibliakutatásnak keretet és irányt szabott. Ez a felállás Amerikában megfordult, a hagyományos dogmatikai filozófiai axiómák nem jelentettek sokat az amerikai keresztény felekezetek kutatói

számára. Számukra a kereszténységet a Biblia képviselte, ennek tekintélyével fordultak a dogmatikus vagy abszolutisztikus keresztény szemlélet ellen. A bibliakutatás alapján kezdeményezett kulturális párbeszéd a Biblia szemléletének sok esetben radikális megkérdőjelezéséhez vezetett. Nem világos, hogy ez a folyamat milyen irányban fog fejlődni. Egyelőre a kulturális párbeszéd következményeként erősödik az az irány, hogy a zsidó és keresztény Bibliát más kultúrák vagy a természettudományos világnézetek szemszögéből vizsgálják. De a bibliai hermeneutikák lassan a bibliai üzenetre irányítják a figyelmet, és a keresztény világnézetnek az individuális világszemléletet meghaladó közösségi ember oktatására szolgáló új bölcsességét hangsúlyozzák.

Dr. Benyik György
főiskolai tanár (GFHF)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baird, William: *History of New Testament Research Volume 2*. 2002, Fortress Press.
- Barr, James: *The Semantics of Biblical Language*. London: Oxford, 1961.
- Brown, Raymond E. – Schneiders, Sandra M: *Hermeneutika*. In Jeromos Bibliakommentár III. Budapest, 2003. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat
- Clements, Ronald Ernest: *One Hundred Years of Old Testament Interpretation*. Philadelphia, 1976,
- Collins, Adela Yarbo (ed): *Feminist Perspectives on Biblical Scholarship*. Atlanta, 1985, Society of Biblical Literature.
- Cserhádi Márta: *Methods and Models in the Third Quest of the Historical Jesus. Acta Theologica Lutherana Budapestiensa*. Budapest, 2003.
- Danker, Frederik W.: *A Century of Greco-Roman Philology Featuring the American Philological Association and the Society of Biblical Literature*. Atlanta, 1988, Scholars Press.
- Doty, William G.: *Contemporary New Testament interpretation* Englewood Cliffs, 1972, Prentice-Hall Press.
- Epp, Eldon Jay – MacRae, George W. (ed): *The New Testament and its modern interpreters*. Philadelphia, 1989, Fortress Press.
- Francois-Xavier, Amherdt: P. Ricoueur hermeneutikája: mit adhat a homiletikának és a gyakorlati teológiának? In Benyik György (szerk.) *Testben élünk. Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia 2010*. Szeged, 2011, JATEPress.
- Hahn, Herbert F.: *The Old Testament in Modern Research*. Philadelphia 1954.
- Kákósy László: *Fény és Káosz – A kopt gnosztikus kódexek*, Budapest, 1984, Gondolat Kiadó.
- Knight, Douglas A. – Tucker, Gene M.: (ed) *Hebrew Bible and Its modern Interpreters*. 1985, Scholars Press.
- Kraus, Hans-Joachim: *Die Biblische Theologie: Ihre Geschichte und Problematik*. 1970, Neukirchener Verlag.

- Kümmel, Werner Georg: *Das Neue Testament, GEGSCHICHTE DER Erforschung seiner Probleme*. München, 1958, Karl Alber Freiburg.
- Léta Sándor: A történeti Jézus-kutatás új korszaka az észak-amerikai teológusok körében, az 1980-as évektől kezdve. *Teológiai Szemle* 2000/2. szám.
- Luz, Ulrich: Jesus. Eine Biographie, Übersetzung aus dem Katalanischen von Xavier und Ursula Moll, F. Schöningh Paderborn ua. 2011. In *Sacra Scripta* Cluj-Napoca 2011/1. 95–100.
- Merk, Otto.: *Biblische Theologie des Neuen Testaments in ihrer Anfangszeit*. Marburger Theologische Studien 9. Elwert, Marburg, 1972.
- Moir, John S.: *A History of Biblical Studies in Canada: A Sense of Proportion*. 1982, Scholars Press.
- Noll, Mark A.: Christian America and Cristian Canada. In Sheridan and Brian (ed) *The Cambridge History of Christianity. World Christianities c. 1815 - c. 1914*. 8. vol. Cambridge UP 2006.
- Olbricht, T. H. Biblical Interpretation in North America in the Twentieth Century. In McKim, Donald K. (ed): *Dictionary of Major Biblical Interpreters*. 2007. InterVarsity Press USA.
- Patrick, Henry: *New Direction in New Testament Study*. Philadelphia, 1979, Westminster/John Knox Press.
- Perdue, Leo G.: *The Collapse of History Reconstructing Old Testament Theology*. Minneapolis, 1994, Fortress Press.
- Puig i Tàrrach, Armand: *Jesus: A Biography*. Waco (USA), 2011, Baylor University Press
- Riches, John K.: *A Century of New Testament Study*. Valley Forge, 1993, Trinity Press.
- Saunders, Ernest W.: *Searching the Scriptures: A history of the Society of Biblical Literatures 1880–1980*. Chico, 1982, Scholars Press.
- Saunders, Ernest W.: *Searching the Scriptures: A history of the Society of Biblical Literatures 1880–1980*. Atlanta, 1996 Society of Biblical Literature.
- Smart, James D.: *The Interpretation of the Scripture*. London, 1961, S.C.M. Press.
- Sperling S. David (ed): *Students of Covenant: A History of Jewish Biblical Scholarship in North America* Atlanta, 1992 Society of Biblical Literature.
- Wenzel, Knut: *Glaube in Vermittlung, Theologische Hermeneutik nach Paul Ricoeur*. Freiburg, 2008, Herder.